

el-İdrîsî'nin *Kitâbü Nüzheti'l-müştâk fi ihtirâkı'l-âfâk* ında Sicilya Coğrafyası

Geography of Sicily in the *Kitâb Nuzhat al-mushtâq fi ihtirâq al-âfâk* by al-İdrîsî

• Burak ARSLAN^a

^aAnkara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü,
Ankara, TÜRKİYE

Received: 23.02.2021

Received in revised form: 20.06.2021

Accepted: 21.06.2021

Available online: 28.09.2021

Correspondence:

Burak ARSLAN

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü,
Ankara, TÜRKİYE

burakarslan@ankara.edu.tr

ÖZ Orta Akdeniz'de çok stratejik bir konumda yer alan ve Avrupa ile Afrika kıtaları arasında tarih boyu bir basamak taşı vazifesi görmüş olan Sicilya Adası, 212/827-453/1061-2 yılları arasında Müslümanların hâkimiyetinde kalmış ve bu süreçte Müslümanların sahip oldukları felsefe, bilim ve tekniklerin Avrupa'ya aktarılmasında Endülüs ile birlikte ikinci ana kanalı teşkil etmiştir. Adanın Hıristiyan Normanlarca işgalinden sonra Sicilya Kralı II. Roger'in (h. 1105-30 Sicilya Konutu, 1130-54 Sicilya Kralı) teşvikiyle Şevvâl 548/Ocak 1154 tarihinde Palermo'da yazımına başlanan ve VI./XII. asrın büyük İslâm coğrafyacısı eş-Şerif el-İdrîsî (ö. 560/1165?) tarafından kaleme alınan ünlü coğrafya eseri *Kitâbü Nüzheti'l-müştâk fi ihtirâkı'l-âfâk*, Sicilya'da bir arada uyum içinde gelişen Arap-Norman ilmî işbirliğinin zirvesini temsil etmiştir. Kitap, Ortaçağ'ın bilinen dünya coğrafyası için olduğu kadar; eserin telif edildiği adanın o tarihteki coğrafi durumu hakkında da bu alanda araştırmalar yapanlar için zengin tarihî, toponomik, sosyal, dinî, ekonomik, mimarî vb. malzemeler sunmaktadır. Bu çalışmada esas itibarıyla el-İdrîsî'nin özgün dünya haritasındaki coğrafi taksime göre yeryüzünün IV. İklim II. Cüz'ünü oluşturan bölge, Sicilya Adası özelinde ele alınmış; değerlendirilmiş ve adaya dair aktarımlar tam metin halinde Türkçeye tercüme edilerek notlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: el-İdrîsî; Nüzhetü'l-müştâk; Sicilya; İslâm coğrafyası; Akdeniz; II. Roger; Normanlar

ABSTRACT The island of Sicily, which is situated in a very strategic position in the Central Mediterranean and has played role as a stepping stone between the continents of Europe and Africa throughout history, remained under Muslim domination from 212/827 until 457/1065 ca. and during this period, beside the Andalusian Spain, it constituted the second main channel where the high Muslim civilization was transferred to the Europe in Middle Ages. After the Norman conquest, *Kitâb Nuzhat al-mushtâq fi ihtirâq al-âfâk*, the famous geographical work, composing of which had begun in Shawwâl 548/January 1154 in Palermo by al-Sharîf al-İdrîsî (d. 560/1165 ca.), the great Muslim geographer of the 6th/12th century and with the exhortations of King Roger II of Hauteville (r. 1105-30 Count of Sicily, 1130-54 King of Sicily), the Christian King of the island, represented the peak of the Arabo-Norman scientific collaboration. This book provides rich historical, toponomical, social, religious, economic and architectural etc. material of the time on the geographic condition of the island where the work had been composed, as much as on the geography of the known world in Medieval times, for the researchers who study on this area. This study deals mainly with the geographic zone which formed the second part of the fourth climate according to the partition of the world by al-İdrîsî's genuine world map and the island of Sicily, particularly. Depictions on the geography of the island are interpreted, annotated and translated mot-à-mot into Turkish.

Keywords: al-İdrisi; Nuzhat al-mushtâk; Sicily; Roger II; Muslim geography; Mediterranean; Normans

EXTENDED ABSTRACT

Holding a large part of the island from 1065 ca., the Normans finally put an end to the Muslim rule in Sicily by entering Palermo in 1072. Among the Norman rulers of Sicily, there were distinguished kings who were known not only for the political and military success or religious tolerance, but for patronizing and couraging scholars, physicians, men of letters, poets and artists of various ethnic origins. The first to come to mind of those was undoubtedly King Roger II. One of the scholars whom he invited to his court and supported scientific endeavors was Muhammad al-İdrîsî (d. 560/1165?), the great Muslim geographer of the VIth/XIIth century, whose narratives in his work are interpreted in this study.

al-İdrîsî had started his journeys at a very young age, just sixteen, by a travel to the Asia Minor. He traveled to the Iberian Peninsula, south coastal regions of France, probably Britain and the Maghreb later. Going to Palermo in 1138 at the invitation of Roger II, he settled in the royal court upon the king's request. Tabula Rogeriana, the authentic world map of al-İdrîsî which is regarded as highly scientific, was the most detailed and the largest map created by a Muslim cartographer and the first map in which Western Europe was depicted very close to reality in the history of cartography. It was the summit of medieval Muslim cartography and the most brilliant example of the Arabo-Norman scientific collaboration. Roger, who liked the map very much, asked al-İdrîsî this time to write a book that explains the map in detail. Thus, the work named Kitâb Nuzhat al-mushtâq fi ihtirâq al-âfâk came into existence. This work, also known as Kitâb Rujâr in reference to the king, to whom it was attributed, is one of the hardest books written on physical, descriptive, ethno-cultural and political geography in the Middle Ages. It contains valuable information in the fields of botany, fauna, zoology and therapeutic as well as geography.

The part in which the Sicilian geography was described in the book is Section II of the Climate IV and it corresponds to the thirty-second part of al-İdrîsî's world map. After mentioning the superiorities and advantages of the island, the author, describes the coastal settlements of Sicily beginning from the capital al-Madina (Palermo) one by one in a clockwise and in sequential order. After completing the coastal tour, he passes to the inner parts of the island. Likewise, after narrating the inland locations, castles and settlements in turn, he goes back to the point where he started, that is, al-Madina. Finally, he mentions the ports, capes, bays and coves as well as the islands and isles located nearby. Through this long narrative he depicts mountains, plains, agricultural domains, valleys and rivers in each region; details of the physical and human geography, such as the temperament and character of the people living there, buildings and structures, economic activities, agricultural and industrial production, public works and commercial affairs. He does not omit to define the relative positions of the locations nor their distances to each other. For defining locations, he uses the main and intermediate directions; and for distances, he usually shares numerical data in terms of steps (marhala) or miles (mîl).

In this study, where the Turkish translation of the mentioned Arabic text of al-İdrîsî was presented, the Cairo facsimile of the Beirut edition of Opus Geographicum dated 1422/2002 was taken as the basis; and especially on toponomy, the notes of Amari-Schiaparelli in Italian and the notes of Bresc-Nef in French were frequently used.

In regards to methodology, the text of Nuzhat al-mushtâq was written in the manner of al-masâliq wa'l-mamâliq, which forms the core of the Iraqi geography school led by Ibn Khurdâdhbeh (d. 300/912-3) of Persian origin and reflects the typical features of ancient Iranian geography in the Islamic World.

It seems that the toponomic material belonging to the sites located in Sicily and existed in the VIth/XIIth century, in which al-İdrîsî's work was compiled and the place names were recorded too, has preserved the memories of the Muslim period on the island and even a significant portion of these place names, which became Latinized over time, has preserved the Arabic phonetics to a great extent. In this context, it can be easily said that there were an intense word exchange between these two classical languages, mostly through proper names. Indeed, the present-day Sicilian dialect, together with Maltese, constitutes a living example of this linguistic interaction.

Yaklaşık iki buçuk asır boyunca Müslüman hâkimiyetinde kalan; dolayısıyla İslâm tarihi ve medeniyetinde özel bir yere sahip olan Sicilya, Endülüs'le birlikte İslâm kültür ve medeniyetinin Batı'ya yani Hıristiyan Avrupa'ya doğrudan aktarıldığı ikinci etki merkeziydi.¹ Adaya daha üçüncü halife Osman b. Affân (r.a.) (h. 23-35/644-56) döneminde; o zaman Suriye valisi olan

¹ Philip Khuri Hitti, *History of the Arabs*, Palgrave Macmillan, Hampshire 2002 (10. Baskı), s. 614; W. Montgomery Watt, *İslam'ın Ortaçağ Avrupası Üzerindeki Etkisi*, çev. Ümit Hüsrev Yolsal, Bilgesu Yayıncılık, Ankara 2013, s. 21, 31, 50-51, 109; Aziz Ahmad, *A History of Islamic Sicily*, Edinburgh University Press, Edinburgh 1975, s. 88 vd.; Maria Rosa Menocal, *The Arabic Role in Medieval Literary History: A Forgotten Heritage*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1990, s. 65, 124; Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Kültür ve Medeniyet*, TDV Yayınları, 4. baskı, Ankara 2017 s. 401-402; a. mlf., "Endülüs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1995, c. 11, s.223; Seyhun Şahin, *Sicilya'da Normanlar ve Müslümanlar*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2016, s. 264; Heyet, *İslam Medeniyeti Tarihi El Kitabı*, ed. Eyüp Baş, Grafiker Yayınları 2. baskı, Ankara 2020, s. 249, 253-254; Yasmeen Mahnaz Faruqi, "Contributions of Islamic Scholars to the Scientific Enterprise", *International Education Journal*, 2006, c. 7, sayı: 4, s. 396-397; Mehmet Azimli, "Sicilya'daki İslâm Medeniyetinin Avrupa'ya Etkileri", *Marife Dergisi*, 2009, c. 9, sayı: 2, s. 63-82; Mustafa Hizmetli, "Sicilya Tarihinin Kaynakları: Bir Bibliyografya Denemesi", *İSTEM Dergisi*, 2011, c. 9, sayı: 17, s. 99; Murat Öztürk, *Fâtımilerin Deniz Gücü ve Akdeniz Hâkimiyeti*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi SBE., İstanbul 2012, s. 166.

Mu'âviye b. Ebî Süfyân (ö. 60/680)'ın sevk ettiği küçük bir donanmayla başlayan Müslüman akınları², IX. yüzyıla gelindiğinde İfrîkiyye'de Abbâsîlere tâbî Ağlebîler (184-296/800-909) eliyle kalıcı fetihlere dönüştürüldü ve adanın 212/827'de meşhur fıkıh âlimi ve Kayrevân kâdîsı Ebû Abdullah Esed b. el-Furât (ö. 213/828) komutasında başlanan fethi, 289/902 yılında Tabermîn (Taormina)'in zaptıyla tamamlandı.³ 296/909 yılında Ağlebîlerin başşehri Rakkâde'ye girerek İfrîkiyye'de iktidarı ele geçiren Şî'î Fâtımîler (297-567/909-1171), yönetimini devraldıkları Sicilya'yı 336/948 yılına kadar doğrudan merkeze bağlı valileri aracılığıyla idare ettiler.⁴ Bu tarihten itibaren adada, yine Fâtımî halîfesine bağlı olmakla birlikte yarı bağımsız (muhtar) hüküm süren Kelbî emîrler dönemi başladı.⁵ Kelbî iktidarı, hanedanın son emîri II. Hasan'ın 433/1044 yılında Palermo'dan kovulmasına kadar devam etti.⁶ Ondan sonra Sicilya'da, tıpkı Endülüs'tekine benzer şekilde merkezî bir otoriteden mahrum olan Tavâ'ifü'l-Mülûk dönemi başladı.⁷ Adanın en güçlü iki yerel hâkimi (*kâ'id*) olan İbnü's-Sümne ile İbnü'l-Havvâs arasındaki egemenlik mücadelesi, mağlup olan İbnü's-Sümne'nin o sırada Güney İtalya'da bulunan İskandinav asıllı Hıristiyan Normanlardan yardım istemesiyle yepyeni bir boyut kazandı.⁸ Fâtımîlerin 358/969'da Mısır'ı ele geçirmelerinden sonra İfrîkiyye'de idareyi devrettikleri Zîrîlerin (361-543/972-1148) de müdâhil olduğu uzun iç mücadeleler, *el-Kâdir Billah* unvanıyla kendini bütün adanın tek hükümdarı ilan eden İbnü's-Sümne'nin 454/1062 ve rakibi İbnü'l-Havvâs'ın 461/1068 yılındaki ölümlerine dek sürdü. İbnü's-Sümne'nin Sicilya'ya getirdiği Normanlar, 457/1065 yılından beri adanın büyük bir kısmını ellerinde tutmaktaydılar. Onun ölümüyle adanın sahipsiz kalması üzerine harekete geçen Normanlar, 464/1072'de Palermo'ya girerek Sicilya'da Müslüman hâkimiyetine son verdiler. Zîrîlerin ve İbnü'l-Ba'ba' gibi mahal-

² Sicilya'ya düzenlenen ilk sefer hakkında en eski kaynaklar ya kesin tarih vermemekte ya da birbirleriyle ihtilâf halindedirler. Ancak eldeki kayıtlar birarada değerlendirildiğinde araştırmacılar tarafından genellikle kabul edilen tarih budur. el-Vâkîdî (ö. 207/823)'ye atfedilen *Fütûhu's-Şâm ve'l-Mısır* adlı yazmada geçen ve Halife Hz. Osmân dönemine ait rivayet için bkz. Michele Amari, *Biblioteca Arabo-Sicula*, Lipsia 1857 (tıpkıbasımı *el-Mektebetü'l-Arabiyyeti's-Sıkkiliye*, Dârü's-Sadr, Beyrut), s. 198-205; a.mlf., *Storia del Musulmani di Sicilia*, c. 1, Le Monnier, Firenze 1854, s. 83-91. el-Vâkîdî'den nakleden el-Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, Neşreden: Ömer Enis, Beyrut 1997, s. 329. Bizanslı müellif Theophanes (ö. 817 veya 818), bu seferi 6155 (miladî 663/4) yılı olayları içinde verir: Theophanis, *Chronographia*, c. 1, ed. Carolus de Boor, Lipsiae 1883, s. 348; a.mlf., *The Chronicle of Theophanes*, çev. Harry Turtledove, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1982, s. 47; a.mlf., *The Chronicle of Theophanes Confessor: Byzantine and Near Eastern History AD 284-813*, çev. Cyril Mango-Roger Scott, Clarendon Press, Oxford 1997, s. 487. Ayrıca bkz. Louis Marie O. Duchesne, *Le Liber Pontificalis*, c. 1, ed. Ernest Thorin, Bibliotheque des Ecoles Francaises d'Athenes et de Rome, Paris 1886, s. 338-340.

³ Anonim Cambridge Kroniği için bkz. Amari, *Biblioteca Arabo-Sicula*, s. 167; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târîh*, c. 6, tahk. Muhammed Yûsuf er-Rakâk, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1987, s. 256-257; en-Nüveyrî, *Nihâyetu'l-Ereb fi-Fünûni'l-Edeb*, c. 24, tahk. Abdülmecid Terhîni, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2004, s. 74; ez-Zehabî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, c. 21, tahk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, Dârü'l-Kitâbî'l-Arabî, Beyrut 1991, s. 99; John Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History*, çev. John Wortley, Cambridge University Press, Cambridge 2011, s. 175; Ahmad, *a.g.e.*, s. 17; Alex Metcalfe, *The Muslims of Medieval Italy*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2009, s. 31; Leonard Chiarelli, *A History of Muslim Sicily*, Midea Books, Malta 2011, s. 52; Michael Brett, *The Fatimid Empire*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2017, s. 236; Heinz Halm, *The Empire of the Mahdi: The Rise of the Fatimids*, çev. Michael Bonner, E. J. Brill, Leiden 1996, s. 107; Mahmut H. Şakiroğlu, "Sicilya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2009, c. 37, s. 138; Mevlüt Poyraz, *Sicilya Adası ve Güney İtalya'nın Müslümanlar Tarafından Fethi (31-296/652-909)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi SBE., Erzurum 2015, s. 185-188.

⁴ Chiarelli, *a.g.e.*, s. 82; Georgios Theotokis, "The Norman Invasion of Sicily, 1061-1072: Numbers and Military Tactics", *War in History*, 2010, c. 17, sayı: 4, s. 386.

⁵ İhsan Abbas, *el-'Arab fi-Sıkkiliye: Dirâse fi't-Târîh ve'l-Edeb*, Dârü's-Sekâfe, Beyrut 1975, s. 45; Ahmad, *A History of Islamic Sicily*, s. 30; Amedeo Feniello, *Sotto il Segno del Leone: Storia dell'Italia musulmana*, Editori Laterza, Roma-Bari 2011, s. 27; Chiarelli, *a.g.e.*, s. 71; William Granara, *Narrating Muslim Sicily: War and Peace in the Medieval Mediterranean World*, I. B. Tauris, London 2019, s. 25; Brett, *a.g.e.*, s. 85, 102, 114; Alex Metcalfe, "Messaging and Memory: Notes from Medieval Ifriqiya and Sicily", *Medieval Sicily, al-Andalus, and the Maghrib: Writing in Times of Turmoil*, ed. Nicola Carpentieri - Carol Symes, Arc Humanities Press, Leeds 2020, s. 91, n. 18; Hiroshi Takayama, "The Fatimid and Kalbite Governors in Sicily 909-1044", *地中海論集 (Mediterranean World)*, sayı: 13, The Mediterranean Studies Group Hitotsubashi University, Tokyo 1992, s. 23; David Bramoulle, "La Sicile Dans la Mediterranee Fatimide (X^e-XIe siecle)", *Les dynamiques de l'islamisation en Méditerranée centrale et en Sicile: nouvelles propositions et découvertes récentes*, ed. Annliese Nef - Fabiola Ardizzone, Edipuglia 2014, s. 31; Gustavo Mayera, "L'ascesa dei Fatimidi in Africa e la rivolta filoabbaside della Sicilia", *Occhiali-Rivista sul Mediterraneo Islamico*, 2019, sayı: 4, s. 12; Öztürk, *Fâtımîlerin Deniz Gücü...*, s. 81; Yusuf Yıldız, "15. Yüzyıla Kadar Sicilya ve İtalya'da Müslümanlar", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2017, sayı:40, s. 70; Umberto Rizzitano, "Kalbids", *Encyclopaedia of Islam 2nd Edition (EF)*, c. 4, ed. E. Van Donzel vdğr., E.J. Brill, Leiden 1997, s. 496; Şakiroğlu, *a.g.m.*, s. 138.

⁶ Abbas, *a.g.e.*, s. 48; Ahmad, *a.g.e.*, s. 36; Chiarelli, *a.g.e.*, s. 127; Granara, *a.g.e.*, s. 41.

⁷ Abbas, *aynı yer*; Metcalfe, *The Muslims of Medieval Italy*, s. 83 vd.; Joshua C. Birk, *Norman Kings of Sicily and the Rise of the Anti-Islamic Critique: Baptized Sultans*, Palgrave Macmillan, London 2016, s. 10; Brian A. Catlos, *Muslims of Medieval Latin Christendom c. 1050-1614*, Cambridge University Press, Cambridge 2015, s. 94.

⁸ Ahmed Tevfik el-Medenî, *el-Müslimîn fi-Cezîreti Sıkkiliye ve Cenûbi İtalyâ*, eş-Şeriketü'l-Vataniyye, Cezayir 1968, s. 156 vd.; Abbas, *a.g.e.*, s. 48; Ahmad, *a.g.e.*, s. 37; Metcalfe, *a.g.e.*, s. 85; Chiarelli, *a.g.e.*, s. 129 vd.; Granara, *a.g.e.*, s. 41.

lî önderlerin gayretleri, adayı kurtarmaya yetmedi. Kont I. Roger (h. 1071-1101) liderliğindeki Normanların, adanın tamamında kontrolü ele geçirmeleri ise 1090'ları bulacaktır.⁹

Batı Avrupa'yı istilaları sırasında Vikinglerin Hıristiyanlaşmış bir kolu olan Normanlar, Sicilya'da kendi krallıklarını kurmakla birlikte adanın Müslüman ahalisini yurtlarında bırakmışlardır. Bizans'ın Girit'te yaptığı gibi Müslümanların dillerini ve dinlerini yasaklamak, eserlerini ve izlerini yok etmek şöyle dursun; o zaman kendilerinden çok ileri olan yüksek İslâm kültürünü ve onun müesseselerini özümseyerek, adadaki hâkimiyetlerini kolaylaştırma ve pekiştirme yoluna gitmişlerdir. Adanın hâlihazırda devlet teşkilatını ve idarî, mülkî, malî sistemini büyük oranda korumuşlardır. Latinceyle birlikte Arapçayı, devletin ikinci resmî ve diplomatik yazın dili olarak kullanmaya devam etmişlerdir. Sarayda ve sosyal hayatta pek çok Müslüman âdetini benimsemişlerdir. Mesela onlar gibi giyinmişler; Kur'ân ayetleri, tıpkı Müslüman halifelerin cübbelerinde olduğu gibi Norman krallarının kaftanlarını süslemişlerdir (*tirâz*). Sikkelerini İslâmî vezinde ve Arap harfleriyle darp ettirmişlerdir. Müslüman halifelerin taht unvanlarını kullanmışlardır. Ordularında Müslüman-Arap birliklere de yer vermişlerdir. Norman kralları, bilhassa Tuleytula (Toledo)'nın İspanyollarca geri alınmasından (478/1085) sonra artarak devam eden ve Papa'nın da desteğiyle XI. yüzyılın sonunda Ortadoğu'da büyük çaplı Haçlı Seferleri'ne dönüşen Katolik Batı'nın Müslüman karşıtı kırım ve asimilasyon politikalarından fazla etkilenmemişler ve ada Müslümanları, Alman Hohenstaufenlerin Sicilya tahtına sıhriyet yoluyla el koymalarına (1194) kadar kültürel ve dinî hürriyet imtiyazından faydalanmışlardır. Tüm bunlar göz önüne alındığında Normanlar dönemi Sicilya toplumunun, karşılıklı var olma ve bir arada yaşama (*convivencia*) kültürüne; en az adanın tarihî açıdan sıkça karşılaştırıldığı ve özdeşleştirildiği Endülüs kadar uygun bir örnek oluşturduğu söylenebilir.¹⁰

Norman hükümdarları arasında yalnız siyasî ve askerî başarılar ya da dinî hoşgörüle değil; çeşitli milletlerden âlimleri, tabipleri, edipleri, şair ve sanatçıları sarayında toplayarak onları himaye ve teşvik etmekle tanınmış krallar da vardı. Bunlardan akla ilk gelen isim hiç şüphesiz II. Roger (1105-30 Sicilya Kontu ve 1130-54 Sicilya Kralı)'dır.¹¹ Onun sarayına davet ederek ilmî çalışmalarını desteklediği âlimlerden biri de, çalışmamızda eserinin Sicilya'ya dair aktarımlarını ele alacağımız XII. asrın büyük İslâm coğrafyacısı el-İdrîsî'dir. el-İdrîsî'den öğrendiğimiz kadarıyla Roger, bilim ve sanatı yalnız himaye eden değil; kendisi de pek çok ilim dalıyla meşgul olan bilgin bir şahsiyetti. Zira müellif, kitabının mukaddimesinde, kralın riyâzî (matematik) ve amelî (uygulamalı) bilimlerdeki yetkinliğine; görülmemiş birçok icadın mucidi olmasına duyduğu hayranlığı dile getirmektedir.¹² Bu noktada müellifimizi ve ona dünya çapında şöhret kazandıran eserini daha yakından tanımamız yerinde olacaktır.

⁹ el-Medenî, *a.g.e.*, s. 163; s. 111; Hasan İbrahim Hasan, *Târîhu'd-Devleti'l-Fâtümiyye fi'l-Magrib ve Mısr ve Sûriye ve Bilâdi'l-'Arab*, Kahire 1981, s. 111; Chiarelli, *a.g.e.*, s. 132; Granara, *a.g.e.*, s. 31; Archibald Ross Lewis, *Naval Power and Trade in the Mediterranean A.D. 500-1100*, Princeton University Press, Princeton 1951, s. 236; Catlos, *a.g.e.*, s. 97-99; Theotokis, *a.g.m.*, s. 381-402; Şakiroğlu, *a.g.m.*, s. 138; Renato Traini vdğr., "Sikilliya", *EF*, c. 9, ed. Clifford Edmund Bosworth vdğr., E. J. Brill, Leiden 1997, s. 585; Öztürk, *Fâtımîlerin Deniz Gücü...*, s. 127.

¹⁰ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Jeremy Johns, *Arabic Administration in Norman Sicily: The Royal Diwan*, Cambridge University Press, New York 2002; Alex Metcalfe, *Muslims and Christians in Norman Sicily: Arabic Speakers and the End of Islam*, Routledge, New York 2013; a.mlf., "The Muslims of Sicily Under Christian Rule", *The Society of Norman Italy*, ed. Graham Alex Loud - A. Metcalfe, Brill, Leiden 2002, s. 289-317; Isabelle Dolezalek, *Arabic Script on Christian Kings: Textile Inscriptions on Royal Garments from Norman Sicily*, De Gruyter, Berlin 2017; Hiroshi Takayama, "The Financial and Administrative Organization of the Norman Kingdom of Sicily", *Viator: Medieval and Renaissance Studies*, C. 16, University of California Press, Berkeley 1985, s. 129-157; a.mlf., "The Great Administrative Officials of the Norman Kingdom of Sicily", *Papers of the British School at Rome*, C. 58, Rome 1990, s. 317-335; a.mlf., "The Administrative Organization of the Norman Kingdom of Sicily", *Mezzogiorno: Atti dei Convegni di Federico II*, Edizioni De Luca, Roma 1999, s. 61-78; a.mlf., "Amiratus in the Norman Kingdom of Sicily: A Leading Office of Arabic Origin in the Royal Administration", *Forschungen zur Reichs-, Papst- und Landesgeschichte*, Herausgegeben von Karl Borchardt & E. Bunz, Teil 1, Stuttgart 1998, s. 133-144; Charles Dalli, "Contriving Coexistence: Muslims and Christians in the Unmaking of Norman Sicily", *Routines of existence : time, life and after life in society and religion*, ed. E. Brambilla, Pisa 2009, s. 30-43.

¹¹ "Melikü's-Sikilliye ve İtâliye ve Ankeberde ve Kılıvriye, el-Melikü'l-Mu'azzam Ruçâr el-Mu'tezz Billâh". Bkz. Ebû Abdullah Muhammed eş-Şerîf el-İdrîsî, *Kitâbü Nüzheti'l-Müstâk fi-İhtirâki'l-Âfâk*, c. 2, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, Kâhire 1422/2002, s. 4.

¹² el-İdrîsî, *a.g.e.*, s. 5.

NORMAN SARAYINDAKİ MÜSLÜMAN COĞRAFYACI: EŞ-ŞERİF EL-İDRİSÎ (ö. 560/1165?)

Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Abdullah b. İdrîs el-Hammûdî eş-Şerîf el-İdrîsî, ünlü Müslüman coğrafya âlimi ve haritacıdır. 493/1099-1100 yılı civarında Sebte (Ceuta, Fas)'de dünyaya gelmiştir. Batıda Afrikalı Leo olarak tanınan Hasan el-Vezzân (ö. 957/1550'den sonra), el-İdrîsî'nin Sicilya Massare (Mazara?)'de doğduğunu yazmışsa da bu bilginin doğruluğu şüphelidir.¹³ Memleketine atıfla es-Sebtî; Endülüste tahsil gördüğü için el-Kurtubî ve uzun yıllar Sicilya'da kaldığı için es-Sıkkilî nisbeleriyle de anılan müellif, Hasan b. Ali (r.a.) neslinden olduğu için "eş-Şerîf" unvanı ve "el-Hasenî" lâkabını da kullanmıştır. Hayatına dair bilinenler pek az olup, hakkında bilgi veren Arapça kaynaklar; çağdaşı ve dostu Sicilyalı şair İbn Bîşrûn (veya Başrûn, XII. yüzyıl), 'Îmâdüddîn el-İsfahânî (ö. 597/1201) ve es-Safedî (ö. 764/1363)'den ibarettir. F. P. Boigues gibi bazı Batılı tarihçiler, Arap biyografi yazarlarının, Hıristiyan bir hükümdarın sarayında yaşayan el-İdrîsî'yi bir mürted gibi gördüklerini ve bu nedenle eserlerinde onu ihmal ettiklerini savunmuşlarsa da¹⁴; Ramazan Şeşen'e göre bu durumun asıl sebebi, müellifin o devirde fazla revaçta olmayan bilim dallarında çalışmış olmasıdır.¹⁵ el-İdrîsî'nin soyu, doğrudan; 449/1057'ye kadar Mâleka (Malaga)'da hüküm süren Hammûdîlere ve oradan da Fas'ta hüküm süren Alevî İdrîsîler'e (172-363/789-974) dayanmaktaydı. Mâleka'da iktidarını koruyamayan ataları, Mağrib'e göçmüşlerdi. es-Safedî'nin aktardığına göre el-İdrîsî'nin babası Muhammed b. Abdullah, Benû Hammûd'un dağılmasından sonra Sicilya'ya iltica etmiş ve burada İbnü's-Sümne tarafından öldürülmek istenmiş; ancak Norman (*el-İfrenç* yani Frank) hükümdarı I. Roger'in adayı istilasını sayesinde kurtulmuştur. Roger'in Ehl-i Beyt'e mensubiyeti dolayısıyla hürmet gösterdiği Muhammed'in oğlu Muhammed (el-İdrîsî) de burada dünyaya gelmiş ve II. Roger'in mâiyetinde yer almıştır.¹⁶

el-İdrîsî, seyahatlerine çok genç yaşta; henüz on altı yaşındaiken Anadolu'yu gezerek başlamıştır. Daha sonra İber Yarımadası, Güney Fransa kıyıları, bir ihtimal Britanya ve başta Fas olmak üzere Mağrib'de seyahatlerde bulunmuştur. Eserinde bu bölgelere dair bilgilerin diğer Arap coğrafya kitaplarına nazaran daha doğru ve haritaların gerçeğe çok yakın olması, müellifin buraları bizzat gezip gördüğüne işaret etmektedir. 516/1138 yılında Kral II. Roger'in davetlisi olarak Palermo'ya giden el-İdrîsî, onun isteği üzerine kraliyet sarayına yerleşmiştir. es-Safedî'nin bildirdiğine göre Roger, el-İdrîsî'ye; "*Sen halîfe sülalesindensin. Müslümanların arasındayken hükümdarları seni öldürmeye çalıştı; benim yanımdayken kendini emniyette kıldın.*" demiş ve bunun üzerine müellif sarayda kalmaya ikna olmuştur.¹⁷ Kralın himayesinde bulunan pek çok millettten âlimle birlikte ilmî çalışmalarını sürdüren el-İdrîsî'nin hayatının son yılları ve vefatına ilişkin kesin bir bilgi de mevcut değildir. Kimilerine göre o, II. Roger'in öldüğü 548/1154'ten sonra memleketi Sebte'ye geri dönmüş; 'Îmâdüddîn el-İsfahânî'ye göreyse Roger'in oğlu ve halefi I. William (İta. Guglielmo I, h. 1154-66) zamanında da faaliyetlerine devam etmiş; hatta William için *Ravzü'l-üns ve nüzhetü'n-nefs* adında yeni ve daha büyük bir coğrafya kitabı yazmıştır.¹⁸ Fuat Sezgin, onun 1161'e kadar Sicilya'da olduğu fikrindedir.¹⁹ Ölümü için verilen tarihlere 1162-1166 arasında değişmekte olup; Sebte'de mi yoksa Palermo'da mı vefat ettiği belirsizdir. 'Îmâdüddîn el-

¹³ Johann Heinrich Hottinger, *Bibliothecarius Quadripartitus*, Melchioris Stauffacheri, Tiguri (Zurich) 1664, s. 267.

¹⁴ Giovanni Oman, "al-İdrîsî", *The Encyclopaedia of Islam 2nd Edition (EF)*, ed. B. Lewis vdğr., c. 3, E. J. Brill, London 1979, s. 1032.

¹⁵ Ramazan Şeşen, "İdrîsî, Şerîf", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 21, İstanbul 2000, c. 21, s. 493.

¹⁶ Salâhuddîn Halil b. Aybeg es-Safedî, *el-Vâff bi'l-Vefeyât*, c. 8, tahk. Muhammed Yûsuf Necm, 2. Baskı, Beyrut 1411/1991, s. 326.

¹⁷ es-Safedî, *el-Vâff bi'l-Vefeyât*, c. 14, tahk. Sven Dederling, 2. Baskı, Beyrut 1411/1991, s. 106.

¹⁸ 'Îmâdüddîn Muhammed el-İsfahânî, *Harîdetü'l-Kasr ve Cerîdetü'l-Asr*, c. 17, tahk. Âzertâş Âzernûş, 2. baskı, Tunus 1986, s. 260.

¹⁹ Fuat Sezgin, *Geschichte des Arabischen Schrifttums (GAS): Mathematische Geographie und Kartographie im Islam und ihr Fortleben im Abendland*, c. 13, Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften an der Johann Wolfgang Goethe-Universität, Frankfurt am Main 2007, s. 317.

İsfahânî, el-İdrîsî ile 571/1175 yılında Dımaşk'ta görüştüğünü zikrederken²⁰; Afrikalı Leo, el-İdrîsî'nin 516/1138 yılında Fas veya Tunus'ta öldüğünü yazmıştır²¹ ki bu son tarih, doğru olamayacak kadar erkendir. Müellifin coğrafya sahasında iki ve botanik ilminde bir müstakil eseri bulunmakla beraber; İbn Bişrûn, Endülüslü şairlere yer verdiği antolojisinde, alanında usta ve öncü bir şair olarak tanımladığı el-İdrîsî'ye ait bazı beyitleri nakletmiştir.²²

KİTÂBÜ NÜZHETİ'L-MÜŞTÂK FÎ İHTİRÂKİ'L-ÂFÂK (KİTÂBU RUCÂR)

II. Roger, hâkimiyetini pekiştirdikten ve krallığının sınırlarını genişlettikten sonra hüküm sürdüğü toprakları her yönüyle tanımak ve başka ülkeler hakkında da ayrıntılı bilgiler edinmek istemiş; bu amaçla coğrafya alanında eserler vermiş olan el-Mes'ûdî (ö. 345/956)'nin *Kitâbü'l-'Acâib*²³i, yine Ebû Nasr Sa'îd el-Ceyhânî (ö. 330/942), Ebû'l-Kâsım 'Ubeydullah b. Hurdâzbih (ö. 300/912-3), Ahmed b. Ömer el-'Uzrî (ö. 478/1085), Ebû'l-Kâsım Muhammed el-Havkalî el-Bağdâdî²⁴ (ö. 367/977-78'den sonra), Hânâh b. Hâkân el-Kîmâkî (ö. ?), Mûsâ b. Kâsım el-Kürdî (ö. ?), el-Ya'kûbî olarak tanınan Ahmed b. Ya'kûb (ö. 292/905'ten sonra), İshak b. el-Hasan el-Müneccim (ö. ?), Kudâme el-Basrî²⁵ (ö. 337/948?), Batlamyûs el-Eklûdî²⁶ (ö. 168?) ve Ursiyûs el-Antâkî²⁷ (ö. 418?)'nin kitaplarını yakından incelemiştir. Ancak zikredilen müelliflerin eserlerinde yeterince açık, kapsamlı ve ayrıntılı bilgiler bulamayan kral, bu alanın uzmanlarını sarayına çağırarak; konuyu onlarla münâzara etmiştir. Onların da kitaplardaki bilgilerden daha fazlasına sahip olmadıklarını gören Roger, sâir beldelere temsilciler göndererek; oraları bilen ve oralarda seyahat eden insanları huzuruna getirtmiştir. Bu kişiler gerek tek tek, gerekse toplu halde sorulanmışlar; üzerinde ittifak ettikleri bilgiler kaydedilirken, üzerinde ihtilafa düştükleri bilgilerse dikkate alınmamıştır. Araştırmalarına ara vermeksizin devam eden kralın yazılı ve şifahî kaynaklardan veri toplama süreci yaklaşık on beş yılını almıştır. Bundan sonra Roger, üzerinde ittifak edilen bilgileri kesin olarak teyid etmek amacıyla bir çizim tahtası (*levhü't-tarsîm*) getirtmiş; demirden ölçüm aletleri kullanarak ilgili yerlerin uzunluk, genişlik ve birbirlerine olan uzaklıklarını tetkik etmiştir. Topladığı bu verileri hakikate ulaşıncaya kadar coğrafya kitaplarındaki kayıtlarla tek tek karşılaştırdıktan sonra kral, her biri 112 dirhem olan dört yüz Rûm *rath* (yaklaşık 134 kilogram) ağırlığında; saf gümüşten kocaman düzlemyuvar bir disk imal ettirmiş ve usta zanaatkârlara, çizim tahtasında en ince ayrıntılarına kadar tasvir olunan yedi iklimi bu diske eksiksiz bir biçimde nakşetmelerini buyurmuştur.²⁸ *Tabula Rogeriana* adı verilen bu yuvarlak dünya haritası, üzerine işlenen coğrafi unsurların adlarını ve tüm fizikî özelliklerini göstermekteydi. Fakat ne yazık ki bu eşsiz sanat harikası, 1160-61 yılında Kral I. William'a karşı düzenlenen bir darbe girişimi sırasında asilerce parçalanarak yağma edilmiş ve günümüze ulaşmamıştır.

Haritayı çok beğenen Roger, bu kez el-İdrîsî'den, bu haritayı şerh eden bir de kitap yazmasını istemiştir. Buna göre kitapta, haritada gösterilenlerin yanında gösterilemeyen ve eksik kalan tüm bilgiler de yer alacaktı. 548 Şevvâl/1154 Ocak ayının ilk on gününde telifine başlanan bu kitabın adı, *Nüzhetü'l-müştâk fî ihtirâkî'l-âfâk* olacaktı. es-Safedî'nin naklettiğine göre kralın uzak ülkelerde gözlemlerde bu-

²⁰ el-İsfahânî, *Harîdetü'l-Kasr ve Cerîdetü'l-'Asr*, c. 14, tahk. Ahmed Emin vdğr., Kâhire 1426/2005, s. 201.

²¹ Hottinger, *a.g.e.*, s. 268.

²² el-İsfahânî, *Harîdetü'l-kasr*, c. 17, s. 260-262.

²³ el-Mes'ûdî'nin böyle bir kitabı mevcut değildir. Ancak zikredilen eserin adı, Osmanlı müellifleri de dahil olmak üzere pek çok eski kaynakta geçmektedir. Bununla muhtemelen müellifin, dünyayı yedi iklim halinde ele alan *et-Tenbîh ve'l-İsrâfî* kastedilmiş olmalıdır.

²⁴ *Kitâbü Sûreti'l-Arz*'in yazarı İbn Havkal.

²⁵ *Kitâbü'l-Harâc*'in yazarı Kudâme b. Ca'fer olmalı.

²⁶ *Kitâbü'l-Cuğrâfiyye (Geographike Hyphegesis)*'nin yazarı Claudius Ptolemaios.

²⁷ *Kitâbü Hurûşiyûs*'un yazarı Paulus Orosius.

²⁸ el-İdrîsî, *a.g.e.*, s. 5-7.

lunmak, oralarda gördüklerini kayıt ve resmetmekle görevlendirdiği temsilciler birer birer saraya geri dönüyorlar; el-İdrîsî de onların getirdikleri malumâtı ve çizimleri hiç gecikmeksizin kitabına işliyordu. Böylelikle eserin tasnifi (derlenmesi), bilinmeyen bir tarihte tamamlanmıştır. İthâf edildiği krala atıfla *Kitâbu Rucâr* olarak da bilinen bu eser, fizikî, tasvirî, etno-kültürel ve siyasî coğrafya üzerine Ortaçağ'da en zor kaleme alınmış kitaplardan biridir. Eser, coğrafyanın yanı sıra botanik, fauna, zooloji ve terapötik alanlarında da kıymetli bilgiler içerir. el-İdrîsî, eserin mukaddimesinde dönemin coğrafya ve haritacılık anlayışını yansıtan çeşitli konulara değinmiştir: Küre biçiminde tanımladığı dünyanın çevresini Hindlilerin hesabıyla 33.000 mil, Hermes Trismegistus (Hz. İdrîs a.s.)'un hesabıyla 36.000 mil olarak vermiş ve onun, tıpkı yumurtanın sarısı (*muhha*) gibi boşlukta duran sabit bir gökcismi olduğunu iddia etmiştir. Ayrıca yerin, cisimleri, tıpkı bir mıknatısın demiri çektiği gibi kendine doğru çektiğini yazarak yerçekimi kuvvetinden de bahsetmiştir. Müellife göre yerkürenin 64° Kuzey enleminden sonrası şiddetli soğuk ve don yüzünden; Ekvator'un güneyinde kalan yarısı ise şiddetli sıcak ve buna bağlı olarak susuzluk nedeniyle boştur. Buralarda insan yerleşimi söz konusu olmayıp, ne hayvanlar ne de bitkiler vardır. Yeryüzünde karaları çevrelediğine inanılan bir okyanusa değinen²⁹; dünya haritasında güney yönünü haritanın tepesine (yani ters) yerleştiren ve dünyanın güney bölgelerini *terra incognita* ("bilinmeyen kara") denen meçhul diyarlarla kaplı gösteren el-İdrîsî'nin, bu vesileyle Belh ekolüne de yabancı olmadığını görmekteyiz. Nitekim kaynakları arasında İbn Havkal'ı da zikretmesi bu görüşü desteklemektedir.

Benimsediği Batlamyûşçu ekole uygun olarak meskûn dünyayı ekvatora paralel yedi iklim kuşağına ayıran müellif, bu iklimlerden her birini meridyenlerle onar alt kısma bölmüştür. Her iklim kuşağında bu alt kısımları batıdan doğuya doğru sırayla anlatmış ve her kısma, o bölgeyi ayrıntılı olarak gösteren birer parça harita tahsis etmiştir. Böylelikle kitabını yetmiş cüz ve yetmiş parça haritadan meydana gelecek şekilde düzenlemiştir. Bu haritalar bir araya getirildiklerinde ortaya el-İdrîsî'nin muntazam dünya haritası çıkmaktaydı. Parça haritalarda enlem ve boylamlar gösterilmemiş; metinde koordinasyonlar zikredilmemiştir. Metinde ağırlıklı olarak kentlerin ve mekânların tarifi, bunların birbirlerine olan uzaklıkları ve yön bilgilerine yer verilmiştir. Onun son derece ilmi kabul edilen dünya haritası, Müslüman bir haritacının elinden çıkmış en detaylı ve en büyük harita olup; kartografya tarihinde bilhassa Batı Avrupa'nın gerçeğe çok yakın bir biçimde tasvir edildiği ilk haritadır. Ortaçağ Müslüman haritacılığının zirvesidir ve Arap-Norman bilimsel işbirliğinin en parlak örneğini teşkil eder.

Geçmişte birçok parça neşir ve kısmî tercümelerinin yapılmış olmasına karşın; eserin tam metin halinde tenkidli bir neşri, ancak Roma'da bulunan Orta ve Uzak Doğu İtalyan Enstitüsü ile Napoli'deki Doğu Üniversitesi Enstitüsü işbirliğiyle E. Cerulli, G. Levi Della Vida, F. Gabrieli, L. Vecchia Vaglieri gibi tanınmış İtalyan müsteşriklerden oluşan bir heyet gözetiminde gerçekleştirilebilmiş ve *Opus Geographicum* adıyla dokuz cilt halinde yayımlanmıştır (Leiden 1970-84; Beyrut 1989).

NÜZHETÜ'L-MÜŞTÂK'TA SICİLYA COĞRAFYASI

Eserde "جزائر بحر الشام" (*cezâ'iru Bahri's-Şâm*) olarak zikredilen Akdeniz adalarından Sicilya'nın ele alındığı bölüm, IV. İklim II. Cüz'dür. Müellif, dünya haritasının otuz ikinci parçasına tekâbül eden ve Akdeniz'in bu orta-batı kesiminde yer alan büyük adalardan Serdâniye (Sardinya), Kurşika (Korsika) ve Sıkılliye (Sicilya)'yi zikrettikten sonra sonuncusundan bahis açarak önce adayı, ardından adanın hükümdarları olan İfrenç krallarını methetmekte; onların I. Roger zamanında Sicilya'yı zapt ve oğlu II.

²⁹ el-İdrîsî, *aynı eser*, s. 7-8.

Roger döneminde adada bir krallık inşa ettiklerini zikretmektedir. Adanın üstünlüklerine ve sahip olduğu avantajlara değindikten sonra; başkent el-Medîne (yani Palermo)'den başlayarak Sicilya'nın kıyı yerleşimlerini saat yönünde ve sırayla tek tek anlatır. Böylelikle sahil turunu tamamladıktan sonra adanın iç kesimlerine geçer. Aynı şekilde iç bölgelerde yer alan mevki, kale ve yerleşimleri de sırayla naklettikten sonra; yine başladığı noktaya yani el-Medîne'ye geri döner. Son olarak Sicilya'nın limanlarını; burun, körfez ve koylarını, ayrıca yakınında bulunan ada ve adacıkları zikreder. Bu uzun anlatı boyunca her yörede yer alan dağlar, ovalar, menziller, vadi ve akarsular; buralarda yaşayan halkın mizaç ve karakteri, binalar ve yapılar, ekonomik uğraşlar, zirâî ve sınâî üretim, bayındırlık durumu, ticarî faaliyetler gibi fizikî ve beşerî coğrafyaya dair ayrıntıları nakleder. Mevkilerin birbirlerine olan nisbî konumlarını ve uzaklıklarını da belirtmeyi ihmal etmez. Konum bilgisi için ana ve ara yönleri; uzaklık bilgisi içinse genellikle merhale³⁰ ya da mîl³¹ cinsinden rakamsal verileri paylaşır. Bununla birlikte el-İdrîsî'nin, eserinde kullanmış olduğu başlıca uzunluk ölçüleri şu şekilde tespit edilmiştir:

Kara Uzunluk Ölçüleri

1 <i>Arap mili</i>	6.474 fit (~2,071 km)
1 <i>Frank mili</i>	3 Arap mili (~6,215 km)
1 <i>fersah</i>	3 Arap mili (~6,215 km)
1 <i>merhale</i>	20-25 Arap mili (~41,42-51,775 km)
1 <i>uzun merhale</i>	~40 Arap mili (~82,84 km)
1 <i>kısa merhale</i>	22,5 Arap mili (~46,597 km)
1 <i>ok atımlık mesafe</i>	180-275 m
1 <i>taş atımlık mesafe</i>	?
1 <i>menzil</i>	~27 Arap mili (~55,917 km)
1 <i>raşâşî kübit</i>	54 cm ³²

Deniz Uzunluk Ölçüleri

1 <i>mecrâ / mukayyedü'l-cery</i>	~104 Arap mili (~215,384 km)
-----------------------------------	------------------------------

Bu bölümün Batı'da müstakil olarak neşir ve tercüme edilip yayımlanması epey eskiye dayanır: Malatalı Domenico Macri, el-İdrîsî'nin Sicilya anlatısını 1632'de İtalyancaya tercüme etmiş ve bu çeviri, 1764 yılında tarihçi Salvatore Maria Di Blasi (1719-1814) tarafından neşredilen *Opuscoli di Autori Sicilianî*'nin VIII. cildinde yayımlanmıştır.³³ Daha sonra İtalyan tarihçi ve müsteşrik Rosario Gregorio

³⁰ مَرَحَلَةٌ (*merhale*) eski bir Arap uzunluk ölçüsüdür. Klasik dönemde iki menzil arası; yani bir kimsenin yaya olarak bir günde kat' edebileceği mesafedir. Bir merhale yaklaşık 46,08 km etmekteydi. Bkz. François Cardarelli, M. J. Shields, *Encyclopaedia of Scientific Units, Weights and Measures: Their SI Equivalences and Origins*, Springer-Verlag, 4. baskı, London 2006, s. 76.

³¹ مِيلٌ (*mîl*) günümüzde dahi birçok medeniyette uzunluk ölçüsü olarak kullanılmaktadır. Klasik dönem Arap coğrafyacıları tarafından da kullanılmış olup; bir Arap milinin değeri yaklaşık 1,92 km idi. Bkz. Cardarelli-Shields, *a.g.e.*, s. 76. Ancak Ortaçağ'da İslâm dünyası çok geniş bir coğrafyaya yayılmış olduğundan, Arap milleri arasında da belli bir standart söz konusu olmayıp; bu değer 1.8 ila 2.0 km arasında değişmekteydi.

³² Walther Hinz, *Islamische Masse und Gewichte umgerechnet ins metrische System*, Leiden 1955, s. 60.

³³ S. M. Di Blasi, *Opuscoli di autori Sicilianî*, Palermo 1764, s. 233-399.

(1753-1809), Arapça metni neşrederek Latince tercümesiyle birlikte tekrar yayımlamıştır.³⁴ Üçüncü neşir, Sicilya doğumlu ünlü İtalyan tarihçi ve müsteşrik Michele Amari (1806-1889) tarafından gerçekleştirilmiştir.³⁵ Ardından Amari ve bir başka İtalyan şarkiyatçı olan Celestino Schiaparelli (1841-1919), eserin Sicilya ve İtalyan Yarımadası'na dair bölümlerini yeniden neşrederek İtalyancaya çevirmişler; ayrıca metinde geçen Arapça yer adlarının günümüzde hangi mevkilere karşılık geldiklerini tek tek tespit ederek yorum ve notlarla birlikte yayımlamışlardır.³⁶ Amari, bu çeviri metni daha sonra *el-Mektebe*'sinin İtalyanca versiyonu içinde tekrar yayımlayacaktır.³⁷ Umberto Rizzitano (1913-1980), eserin günümüzde İtalya sınırları içerisinde kalan tüm bölgelere dair kısımlarını yeniden tercüme ederek notlandırmıştır.³⁸ Yakın zamanda Henri Bresc ve Annliese Nef, eserin XIX. yüzyıl Fransız devlet adamı ve müsteşrik Pierre-Amedee Jaubert (1779-1847) eliyle yapılan eksik tercümesini³⁹ tekrar gözden geçirip tamamlarak; bazı inceleme ve notlarla birlikte *La Premiere Geographie de l'Occident* adıyla yayımlamışlardır.⁴⁰ Son dönemde tarihçi Luigi Santagati, el-İdrîsî'nin *Kitâbü Rucâr*'ını Sicilya özelinde yeniden ele almış⁴¹ ve K. Adelaide Jacka, kendi doktora tezinde adaya dair metni İngilizceye çevirerek *Ekler (Appendix)* kısmında sunmuştur.⁴² Biz de bu çalışmamızda, *Opus Geographicum* adıyla yayımlanan tenkidli neşrin Beyrut baskısının, 1422/2002 yılında Kâhîre'de gerçekleştirilen tıpkıbasımını esas aldık ve özellikle toponomi için Amari-Schiaparelli'nin İtalyanca ve Bresc-Nef'in Fransızca notlarından sıkça faydalandık.

Bu noktada okuyucuyu, hazırladığımız Türkçe çeviri hakkında gerekli gördüğümüz bazı hususlarda bilgilendirmemizin yerinde olacağı kanaatindeyiz. *Nüzhetü'l-müştâk*'ın metni, müellifinin doğup yetiştiği Mağrib coğrafyası ile eserin kaleme alındığı Sicilya Adası'nın kültürel ve filolojik etkilerini yer yer hissettiren bir dille yazılmıştır. Müellifin üslûbu ve kullandığı Arapça genellikle sadedir. Bunun yanında el-İdrîsî'nin, bize yer yer İbn Havkal ya da el-Makrîzî'yi anımsatan; manasına nisbetle kısa cümleler kurma alışkanlığının olduğunu görmekteyiz. Müellif, coğrafi terimler noktasında bazen aynı sözcükleri farklı yerlerde farklı ıstılahî anlamlarda kullanmıştır: Örneğin; رُبْعٌ (*rub'*: “çayır, mera, bölge, alan, arazi”), بُقْعَةٌ (*buk'a*: “bölge, mıntıka, mevki, yer, arsa, semt, ova”), اِقْلِيمٌ (*iklîm*: “kırsal, taşra, coğrafi bölge”) gibi. Bunların tercümelerinde, kullanıldıkları yer ve bağlama uygun düşen anlamları tercih etmeye çalıştık. Çeviri metinde genellikle yer (dağ, ova, menzil, oba, kale, nehir, liman vb.) adları olan Arapça isim ve sıfat tamlamalarını bazen tamamen Türkçeleştirir ya da olduğu gibi translitere ederken; bazen de yalnız cins isim olan tamlananı (*muzâf* ya da *mevsûf*) Türkçeleştirip, özel isim olan tamlayanı (*muzâfun ileyh* ya da *sıfat*) translitere etmekle yetindiğimiz görülecektir. Bu tercihlerimizde belirleyici olan kriter şudur: İster isim ister söz öbeği olsun; eğer bir yerin günümüzdeki İtalyanca adı eski Arapça adının Latinceleşmiş şekliyse, okuyucunun tarihî-toponomik devamlılığı keşfetmesi amacıyla Arapça yer adı olduğu gibi translitere edilmiştir. Örneğin;

قَلْعَةُ الْبَلُوط : Ballût Hisarı değil *Kal'atü'l-Ballût = Caltabellotta*

قَلْعَةُ كِرْكَنْت : *Kal'atü Kirkent* değil *Kirkent* Hisarı = *Girgenti*

³⁴ Rosario Gregorio, *Rerum arabicarum quae ad historiam Siculam spectant ampla collectio*, Panormi 1790, s. 105-127.

³⁵ Michele Amari, *Mektebetü'l-'Arabiyyeti's-Sıkilliye* (İta. *Biblioteca Arabo-Sicula*), Lipsia 1857, s. 14-74.

³⁶ Michele Amari - Celestino Schiaparelli, *L'Italia descritta nel «Libro del Re Ruggero» compilato da Edrisi*, Atti della Reale Accademia dei Lincei Anno CCLXXIV (1876-77) Serie Seconda Volume VIII, Roma 1883.

³⁷ Michele Amari., *Biblioteca Arabo-Sicula (Versione Italiana)*, c. 1, Torino-Roma 1880, s. 31-133.

³⁸ Umberto Rizzitano, *Il Libro di Ruggero: tradotto e annotato (limitatamente all'Italia) da U. Rizzitano*, Flaccovio, Palermo 1966.

³⁹ Pierre Amedee Jaubert, *Geographie d'Edrisi*, Recueil de Voyages et de Mémoires publié de la Société de Géographie (VII vol.), Paris 1836-40.

⁴⁰ Idrîsî, *La Premiere Geographie de l'Occident: Presentation, notes, index, chronologie et bibliographie par Henri Bresc et Annliese Nef*, GF Flammarion, Paris 1999.

⁴¹ Luigi Santagati, *La Sicilia di Al-Idrisi ne «Il libro di Ruggero»*, S. Sciascia, Caltanissetta 2010.

⁴² Katherine Adelaide Jacka, *“The Book of Roger and the Creation of the Norman State”*, Sydney Üniversitesi Edebiyat ve Beşeri Bilimler Fakültesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sydney 2019, s. 244-273.

Veya aynı şekilde;

مَنْزِلُ يُوسُفَ : *Yûsuf* Menzili değil *Menzilü Yûsuf* = *Mezzojo*

مَنْزِلُ سُطَيْرَ : *Menzilü Sutîr* değil *Sutîr* Menzili = *Sutera* gibi. Ayrıca; özgün Arapça metinde geçen tüm yer adlarının –tabii bugün hangi mevkilere karşılık geldikleri biliniyorsa– günümüzdeki İtalyanca karşılıkları, hemen yanlarında parantez içerisinde verilmiş; toponomik menşeye işaret etme ihtimali olan Arapça ve İtalyanca yer adlarının Türkçe anlamları da ilgili dipnotlarda belirtilmiştir. Bu kısa bilgilerin ardından artık el-İdrîsî'nin Sicilya coğrafyasına dair uzun bahsine geçebiliriz.

ÇEVİRİ TAM METİN

(588)⁴³ "...Yüce Allah'ın gücüyle bundan sonra bize, ulu Sıkılliye (Sicilya) Adası'ndan kısa ve öz bir şekilde bahsetmek; bölgelerinden bahsederek açıklamak, şehirlerini tek tek sıralamak, övünç vesileleri olan niteliklerini saymak ve iyi yönlerini inceleyerek üstünlüklerini neşretmek kaldı.

Sıkılliye'nin üstünlük ve iyilikler bakımından zamanında eşsiz; güzellik açısından ülkeler ve yurtlar arasında tek olduğunu söyleyelim. Geçmişte çeşitli yörelerden gezginler, Sıkılliye'ye gelmişler ve onun şehirlerini büyük kentlerden ayıramamışlardır. Hepsi onları üstün tutmuşlar ve sayılarının çokluğunda birleşmişlerdir. Parlayan güzelliği karşısında hayran kalmışlardır. (589) Adanın sahip olduğu üstünlükleri; ayrı ayrı güzellikleri bir araya getirdiğini, diğer memleketlerin nimetlerini kendinde topladığını açıkça dile getirmişlerdir. Sıkılliye krallarının mensup oldukları hanedan, hanedanların en soylusudur. Düşmanlarına en şiddetli hücumlarla saldırmışlardır. Kralları, kralların en güçlüleri, en tehlikelileri, en cömertleri; mertebe ve rütbe bakımından en yüksekleridirler.

Hicret'in 453. yılında (M. 1061-2) en yüce, en cömert, en faziletli, en kıymetli ve en soylu kral⁴⁴; İfrenç krallarının en seçkini Rucâr b. Tankrîd⁴⁵, Sıkılliye'nin en güzel şehirlerini zapt etti. Beraberindekilerle, adanın despot hâmelerini (*mülûkü t-tavâ'if*) ve ordularını yendi. Hepsini yenene ve galebe çalana kadar otuz yıl boyunca adanın bütün valilerini dehşete düşürmeye; despot hâmelerinin hakkından gelmeye; onlara gece gündüz saldırmaya; onları türlü türlü öldürmeye ve helâk etmeye; onlara tehlikeli mızrakların keskin uçlarını saplamaya devam etti. Adayı bölge bölge fethetti ve topraklarını sürekli genişleterek ona sahip oldu. Adanın otoritesi Rucâr'ın eline geçince ve krallığının tahtını adaya ikame edince kral, Sıkılliye halkına adalet yolunu açtı. Dinlerini ve kanunlarını tanıdı; mallarını, canlarını, eşlerini ve çocuklarını güvence altına aldı.

Sonra mutlak eceli gelene ve vadesi dolana kadar ömür boyu adada kaldı. 494 (M. 1100-1) yılında vefat etti. Kılıvriye (Calabria) kasabalarından birinde; Milîttû (Mileto) Hisarı⁴⁶nda idi ve orada defnedildi.

Ondan sonra yerine, ismini babasından alan oğlu yüce Kral II. Rucâr geçti. Rucâr, soylu bir krallık kurdu ve saltanatı yüceltti. Devlet işlerine açık bir ihtimam gösterdi ve adaleti yaymakla, huzur ve iyiliği yerleştirmekle memnun edici şeyler yaptı. Sonunda hükümdarlar ona itaat ettiler; kendisine taraftar ve tâbi olduklarını gösterdiler. Ülkelerinin anahtarlarını ona teslim ettiler. (590) Her taraftan onun krallı-

⁴³ Karşılaştırma amacıyla koyu parantez içinde gösterilen sayılar, tercüme esas alınan Arapça metnin Kahire 2002 baskısının sayfa numaralarıdır.

⁴⁴ İdrîsî yanılıyor; zira Sicilya, ilk kez II. Roger'ın 1130'da krallık tacını giymesine kadar kontluk statüsündeydi.

⁴⁵ Norman Sicilya Kontu I. Roger (h. 1071-1101). Kuzeybatı Fransa'nın bugün kendi adlarıyla anılan Normandiya bölgesine yerleşen Hauteville Hanedanı'na mensup bir lord olan Tancred (ö. 1041)'in, ikinci eşi Fressenda'dan doğan oğludur.

⁴⁶ Çalışmada Arapça *حصن* (*hisn*) sözcüğü, İngilizce "*fortified town*"a karşılık geldiği için Türkçe "*kale*"; قلعة (*kal'a*) sözcüğü de İngilizce "*castle*"a karşılık geldiği için Türkçe "*hisar*" olarak çevrilmiştir. Dilimizde ise genellikle böyle bir ayrıma gidilmediği görülmektedir.

ğının gölgelerinde gölgelenmek; biz bu kitabımızı yazana kadar ancak yükseklik, yücelik, ihtişam ve ululuk devrinden ibaret olan hükümdarlığının, emniyetinin ve merhametinin himayesi altında yaşamak isteyenler, peş peşe kendisine geldiler.

Daha önce zikredilen Sıkılliye Adası'na gelince; konumu kritiktir. İdarî bölgeleri büyüktür. Şehirleri çoktur. Güzellikleri fazladır; nitelikleri muazzamdır. Biz adanın üstünlüklerini tek tek saymaya gayret ettik ve yer yer ahvâlinde bahsettik. Bu mesele meşakkatlidir ve yolu dardır (izlenebilecek yöntemi kısıtlıdır); lâkin biz ondan bilgi veren ve maksadı hâsıl eden bir özet çıkarıyoruz ve şöyle diyoruz:

Adanın hükümdarı yüce Kral Rucâr için yazılan bu kitap telif edildiği sırada bu adada yüz şehir ve şehirle hisar arası otuz kasaba bulunmaktadır. Buna tarım arazileri, menziller⁴⁷ ve ovalar dahil değildir. Biz -Yüce Allah'ın gücüyle- adanın özellikle deniz bölgelerinden bahsetmek, bununla yetinmek ve ondan sonra başladığımız yere geri dönerek; adanın içlerinde yer alan şehirlerden, kalelerden, geniş meskûn bölgelerden yer yer, konum konum bahsetmek istiyoruz.

Bunlardan ilki Balerm (Palermo) şehridir. Balerm, yüksek ve kocaman bir şehir; şahane ve büyük bir yer; dünya üzerindeki en muhteşem ve en yüce minberdir. Son derece övünç duyulacak bir yerdir. Güzelliklere ve şan şöhrete sahiptir. Yeni ve eski zamanda Dârü'l-Mülk'tür (devletin payitahtıdır). Bugün de olduğu gibi donanmalar ve ordular, seferlere oradan çıkarlar ve oraya geri dönerlerdi. Şehir, deniz kıyısındadır. Doğusunda çok yüksek, şehrin etrafını kuşatan devasa dağlar vardır. Sahili güzeldir, ı ışık saçar ve ferahtır. Binaları öyle güzeldir ki gemilerle seyahat edenler, şehrin binalarının güzelliklerini; sanatlarının inceliklerini ve icad olunan yeniliklerini neşrederler.

(591) Balerm, Kasr⁴⁸ (Cassaro) ve Rabad⁴⁹ (Borco) olmak üzere iki kısımdan oluşur. Kasr, eski meşhur saraydır; her ülke ve iklimde övgüyle anılır. Haddi zâtında üç semt halindedir. Orta semt, korunaklı köşkleri, harika yüksek evleri; pek çok mescidi, otelleri, hamamları ve büyük tüccar dükkânlarını kapsar. Geri kalan iki semtte de yüksek köşkler ve muhteşem yüksek binalar vardır. İkisinde de birçok hamam ve otel mevcuttur. Geçmişteki ulu cami oradadır ve şimdi eski zamanlardaki haline (kiliseye) geri dönüştürülmüştür. Görülmemiş sanat unsurları, yeni icad olunmuş acayip şeyler; türlü türlü resimler, çeşit çeşit süslemeler ve kitâbeler nedeniyle şu anki görüntüsü insana tuhaf gelmektedir.

Bir başka yerleşim olan Rabad'a gelince; şehri (Palermo'yu) her taraftan kuşatır ve Hâlise (Kalsa) adı verilen eski şehir oradadır. Müslümanlar devrinde hükümdar ile mâiyeti orada otururlardı. Bâbü'l-Bahr⁵⁰ ve gemilerin inşa edildiği Dârü's-Sînâ'a (tersane) da oradadır.

Her taraftan sular, Sıkılliye Medînesi⁵¹ (Palermo)'nin içinden geçerler ve Medîne'nin pınarları coşkun akar. Meyveleri boldur. Binaları ve gezinti yerleri tavsif edilemeyecek kadar güzeldir. Ustaları hayran bırakır; her şeyiyle görenleri büyüler.

Zikrolunan Kasr, en korunaklı ve en yüksek kalelerdendir. Hiçbir şekilde savaşarak zapt edilemez ve güç yetirilemez. Zirvesinde yüce Kral Rucâr için kaba çakıllar⁵² ve yontulmuş kocaman taş bloklarla

⁴⁷ منزل (*menzil*), دار (*dâr*)'dan küçük بیت (*beyt*)'ten büyük; en az iki odalı evlere denir. Bir diğer manası ise "konak" tır. Ancak İdrisi'nin metninde çoğunlukla "zirai malikâne" anlamında kullanıldığını görmekteyiz.

⁴⁸ Klasik dönem Müslüman şehircilik anlayışına göre kentten idarî merkezi idi. İç kale, hükümdar ya da valilik sarayı, şehir garnizonunun kaldığı kışlalar ve devrin bakanlıkları olan divânlar, bu semtte toplanmışlardı.

⁴⁹ Kelime anlamı "kenar mahalle, banliyö, varoş". Şehir surlarının dışında kalan ve kenti dört yandan kuşatan dış mahalledir. Rabad'da çoğunlukla yoksul alt tabaka ikamet etmekteydi ve kentsel tarımın sürdürüldüğü küçük arazilerle bağ, bahçe ve bostanlar da burada yer almaktaydılar.

⁵⁰ "Deniz Kapısı". Palermo'nun dört ana kapısından biri olup; adından da anlaşılacağı üzere sahile bakan taraftaydı.

⁵¹ "Sicilya'nın Şehri". Sicilya'dan bahseden klasik Arapça metinlerde başkent Palermo için sık sık Medîne isminin kullanıldığını görmekteyiz.

⁵² Metinde فِصَّ (*kass*), çoğulu فِصَّصُ (*kustis*): "çakıl, çakıltaşı". Arapçada "mozaik, mozaik taşı" anlamına da gelir.

inşa edilmiş yeni bir kale vardır. Duvarları yeknesak ve yüksektir. Gözetleme ve nöbetçi kuleleri berki-tilmiş; sarayları ve oturma yerleri tahkim edilmiştir. Binalar dikilmiş; bunlar en güzel hat yazılar ve harika resimlerle süslenmişlerdir. Ziyaretçiler onların üstünlüğünü tasdik etmişler ve seyyahlar niteliklerini abartmışlardır. Medîne'nin binalarından daha görkemli, villalarından daha muhteşem bir yerin olmadığını; saraylarının azâmetli ve evlerinin kusursuz olduğunu iddia etmişlerdir.

(592) Daha önce zikredilen; eski sarayı çevreleyen Rabad, haddi zâtında büyük bir nahiyedir. Burada pek çok binalar, oteller, hamamlar, dükkânlar ve çarşılar bulunur. Rabad'ı çevreleyen bir sur, bir hendek ve alçak bir dış duvar vardır. Nahiyenin içinde birçok bostan, muhteşem parklar ve bu mevkiî kuşatan dağlardan getirilen tatlı suyun aktığı çeşmeler yer alır. Rabad'ın dışında, güney tarafında Abbâs (Oreto) Nehri vardır. Abbâs, üzerinde tahıl öğütülen değirmenlerin bulunduğu bir akarsudur ki onlardan başkasına ihtiyaç yoktur (değirmenler şehrin tüm ihtiyacını karşılarlar).

Medîne'nin doğusunda bir günlük mesafede Serme (Termini) Hisarı yer alır. Serme, denize nâzır bir tepenin üstündedir. En görkemli hisarlardan ve en büyük ovalardan biridir. Üzerinde hisarı çevreleyen bir sur mevcuttur. Eski eserleri ve antik binaları vardır. Bunlardan biri, onu bina edenin kudretini temsil eden hayret verici bir sanatla inşa edilmiş bir arenadır. Serme'de yeni bir kale bulunmaktadır. En önemli sıcak su kaynaklarından, birbirine yakın iki sıcak su kaynağı mevcuttur. Eski zamandan kalma iki bina vardır.

Serme'nin batı tarafında Terbî'a (Trabia) olarak bilinen bir mevki yer alır. Görülmemiş güzellikteki yerlerdendir. Burada akan sular; üzerlerinde de çok sayıda değirmen mevcuttur. Bir kır ve geniş çayırları vardır. Bütün uzak diyarlara; Kılıvriye'nin tüm şehirlerine ve başka Müslüman ülkelerle Hıristiyan ülkelere tedarik edilen makarna burada imal edilir ve çok miktarda yük, buradan gemilerle nakledilir.

Terbî'a'da Sile (Sulla) Vadisi ile büyük, suyu çok ve bol bir nehir olan Sile (San Leonardo) Nehri yer alır. Baharda bu nehirden rey⁵³ diye bilinen balık ve şehir limanından ton⁵⁴ olarak bilinen büyük balık avlanır.

Sile Vadisi'ne on iki mil mesafede Bûrkâd⁵⁵ (Brucato) Kalesi yer alır. Bûrkâd, yüksek bir kaledir. Kalede pek çok bina, bir çarşı, müstemilat, bol sular, çok sayıda değirmen, bostanlar, bahçeler, geniş tarım arazileri ve iyi tarlalar vardır. Denize iki mildir.

(593) Bûrkâd'dan Sahratü'l-Hadîd⁵⁶ (Rocella)'e on iki mildir. Sahratü'l-Hadîd, küçük bir yer ve zikrolunan kayalığın tepesinde bir kaledir. Kayalık, boğazda yer alır ve her tarafı sarptır. Kara tarafında yumuşak bir kumsalı, güzel çayırları ve verimli tarlaları vardır.

Bu kayalıktan Ceflûdî (Cefalu)'ye bir kısa günlük yoldur. Ceflûdî Kalesi, deniz kıyısındadır. Burada çarşılar, bir hamam ve hızla akan bir pınarın suyu üzerinde bir değirmen mevcuttur. Ceflûdî halkı o sudan içerler; su tatlı ve soğuktur. Ceflûdî Kalesi, sahile yakın bir kayalığın üzerindedir. Güzel bir limanı vardır. Her yerden insanlar buraya gelirler. Mamur bir kasabadır. Burada, çıkması zor olduğu için güç bela ulaşılan erişilmez bir dağın başında, hâkim bir hisar yer alır.

Ceflûdî'den Tuz'a (Tusa) Kalesi'ne bir kısa günlük yoldur. Tuz'a, çok eskiden inşa edilmiş; ele geçirilemez bir kaledir. Kalenin yakınında meskûn bir ova yer alır. Kale ve dış mahallesi, ancak engebeli pati-

⁵³ Latince adı *alestes baremoze*.

⁵⁴ Orkinos olarak da bilinir.

⁵⁵ Bazı metinlerde (örn. aşağıda Arapça nüsha s. 625) *أبو رُكَّاد* (*Ebû Rukâd*) şeklinde geçer.

⁵⁶ "Demir Kaya".

kalar ve kötü yollardan ulaşılabilen eğimli bir dağın zirvesindedirler. Kalenin etrafı, ovaları geniş; tarlaları verimli ve bereketli; güzel ve geniş bir toprak araziyle çevrilidir. Tuz'a, denize iki mil veya o civardadır.

Tuz'a'dan Kavârib⁵⁷ Hisarı (San Stefano Vecchio)'na on iki mildir. Kavârib Hisarı, çok eskiden inşa edilmiş yüksek ve antik bir hisardır. Hisarı çepeçevre saran meskûn bir dış mahallesi vardır. Tarlaları verimlidir; mahsulleri çoktur. Suları boldur. Gemilere mal yükleyip mal boşaltmak için kullanılan bir limanı mevcuttur. Limanla kale arası yaklaşık bir buçuk mildir.

Kavârib'den Kârûniye (Caronia)'ye on iki mildir. Kârûniye, Demoneş (Val Demone) bölgesinin başlangıcıdır. Eski ve antik bir hisardır. Burada yeni bir kale bulunur. Bahçeleri, nehirleri, üzüm bağları, ağaçları (594) ve deniz kıyısında bir limanı mevcuttur. Limanda bir ağ vardır ki onunla bol bol ton balığı avlanır. Hisarla deniz arası yaklaşık bir mildir.

Kârûniye'den Şant Mârkû (San Marco)'ya on mildir. Şant Mârkû, devasa bir hisardır. Eski eserlere sahiptir. Çok müreffettir. Burada çarşılar ve bir hamam bulunur. Tüm meyveler ve yemişler mevcuttur. Şant Mârkû'da bir kır, geniş tarlalar, (sulama amacıyla tarlalara) verilen sular ve geniş alanlar vardır. Her yerinde güzel kokulu menekşe yetişir. İpek boldur. Sahili güzeldir ve dağlarındaki kerestelerden gemiler inşa edilir.

(Şant) Mârkû'dan Nâsû (Naso) Kalesi'ne on mildir. Nâsû, yüksek bir kale ve geniş bir kasabadır. Çok müreffettir. Dolgun nehirlere, bahçelere, üzerinde tarlalar ve değirmenler bulunan vadilere sahiptir. Sahili güzeldir. Kalesi ferahdır. Nâsû ile deniz arası iki mildir.

Nâsû'dan Baktiş (Patti)'e on iki mildir. Baktiş, korunaklı bir kale ve geniş bir kasabadır. Bereketli tarlalara, güzel ve verimli menzillere, akan sulara, pek çok bahçelere ve büyük bir kasabaya sahiptir. Denize nâzırdır ve denize bir mildir.

Baktiş'ten Libîrî (Oliveri)'ye üç mildir. Libîrî, güzel ve büyük bir yer; deniz kıyısında büyük ve görkemli bir kaledir. Burada bir çarşı, bir hamam, kalabalık nüfus, bereketli tarlalar, yatakları üzerinde tarlaların ve değirmenlerin bulunduğu akan sular vardır. Güzel bir limanı vardır ve limanda bol bol ton balığı avlanır.

Libîrî'den Mîlâs (Milazzo) Kalesi'ne on iki mildir. Mîlâs, büyük bir kaledir. Arazisi, denize doğru bir çıkıntı (burun) oluşturur. Görüntüsü hoş, yapısı sağlamdır. Yüksek bir kasaba ve korunaklı bir hisardır. En iyi, en güzel, en yüksek ve en gözde kasabalardandır. Binalar, (595) idare, mevcut çarşılar ve çarşılarındaki mallarla hizmet bakımından en büyük kentleri andırır. Deniz kıyısındadır ve deniz, kaleyi bir tek kuzey hariç her taraftan kuşatır. Kaleye de oradan (kuzeyden) girilir. İnsanlar karadan ve denizden buraya gelirler. Mîlâs'tan bol bol iyi keten tedarik edilir. İyi ve verimli tarlaları mevcuttur. Bol akan sular ve bol bol ton balığı avlamak için ağlar vardır. Mîlâs'tan Messînâ (Messina) şehrine bir kısa günlük yoldur.

Ve Messînâ şehri... Bu, adanın doğusundaki bir köşede yer alan bir şehirdir. Batı tarafından dağlar, şehri kuşatırlar. Sahili güzeldir. Toprağı münbittir. Burada meyveleri bol bahçeler ve bostanlar bulunur. Üzerlerinde çok sayıda değirmenin bulunduğu dolgun nehirleri vardır. Messînâ, en görkemli ve en marmur şehirlerdendir. Geleni gidene hiç eksik olmaz. Gemi inşa yeridir. Bütün Rûm (Bizans) sahil kentlerinden buraya yavaşlar ve burada demirlerler. Rûm ve İslâm ülkelerinden büyük gemiler, ziyaretçiler

⁵⁷ "Kayıklar".

ve tüccarlar her taraftan gelerek burada buluşurlar. Çarşıları şahanedir. Ticaret malları çok satmaktadır; çarşının müşterisi çoktur. Dağında, buradan komşu ülkelere tedarik edilen demir madeni bulunur. Limanı muhteşemdir ve hakkında bütün ülkelerde konuşulur. Çünkü devasa gemiler, karadaki biri gemide bulunanları ellerini uzatıp alabilecek kadar kıyıya yakın demirleyebilirler. Messînâ'da, oradan Kılıvriye ülkesine geçilen bir boğaz vardır. Özellikle rüzgâr suya ters yönden estiği ve boğaza giren ve boğazdan çıkan sular aynı anda çarpıştıkları zaman; (Messina'nın) denizinden karşıya geçmek zordur. Yüce Allah dilemedikçe bu iki ters akıntının arasında saplanıp kalmaktan zor kurtulunur. Bu boğazın genişliği, en geniş yerde on mil ve en dar yerde üç mildir.

Messînâ şehrinden Tabermîn (Taormina)'e sahilden bir günlük yoldur. Tabermîn, korunaklı bir kale ve çok yüksek bir şehirdir. Eski kaleler ve antik şehirlerin önde gelenlerindedir. (596) Denize nâzır bir dağın tepesindedir. Güzel bir limanı vardır; her taraftan gemiler buraya gelirler ve buradan bol miktarda tahıl sevk edilir. Tabermîn'de evler ve çarşılar yer alır. Kervanların ve Messînâ'ya gelen kabilelerin buluşma yeridir. Burada elverişli tarım arazileriyle, iyi ve verimli tarlalar bulunur. Altın madeni vardır. "İbadetler" olarak bilinen ayetlerde tavsif edilen ve Tûr (Monte Venerella, antik ismi Taurus) adı verilen meşhur dağ buradadır. Tabermîn'de, üzerlerinde çok sayıda değirmenin bulunduğu dolgun nehirler vardır. Az sayıda bahçe mevcuttur. Tabermîn'in, üzerinde harika bir kemerli taş köprü'nün bulunduğu bir vadisi vardır ve köprü'nün yapısı, onu inşa edenin gücünü ve hükümdarının kudretini temsil eder. Yine burada Antik Roma arenalarından biri yer alır. Bu arenanın resimleri de kralın şânını ve mertebesinin yüksekliğini temsil eder. Altın madeni mevcuttur. Tabermîn'den Liyâc (Aci)'a bir günlük yoldur.

Liyâc, deniz kenarında bir beldedir ve antik medeniyete ait kentlerden biridir. Bir çarşıya, bir kıra, iyi ve verimli tarlalara sahiptir. Liyâc, sıcak tabiatlı olup; burada ekin, adadaki diğer şehirlerden daha çabuk olgunlaşır. Buradan zift, katran, kereste ve pek çok şey sevk edilir.

Liyâc'ın batısında Cebelü'n-Nâr⁵⁸ (Etna) olarak da bilinen dağ yer alır.

Liyâc'tan Katâniye (Catania) şehrine altı mildir. Katâniye, "fil ülkesi" olarak bilinen güzel, değerli ve namlı bir şehirdir. Deniz kıyısındadır. Burada kalabalık çarşılar, hoş görünümlü binalar, mescidler, camiler, hamamlar, konaklar ve hanlar yer alır. Güzel bir liman mevcuttur ve bütün uzak diyarlardan buraya gelirler. Tüm mallar ve yükler bu limandan yüklenir. Bahçeleri çoktur. Nehirlerinin ve pınarlarının suları boldur. Katâniye'de ilginç, müstesna ve tuhaf bir nehir bulunur. O, bazı yıllar çok dolup taşar; üzerine değirmenler kurulur. Vadileri doldurur. Bazı yıllar ise kurur ve içecek su bulunmaz. Katâniye çok müreffektir. Kır ve tarlaları verimlidir; bol mahsul verir. Surları (597) berkitilmiştir ve nahiyeleri geniştir. Şehrin şöhret bulduğu fil, fil şeklinde taştan bir tılsımdır. Geçmişte yüksek bir yapının üzerine yerleştirilmişti; sonra başka yere nakledildi. Şu an şehrin içindeki rahipler kilisesine konmuştur. Katâniye'nin batısında, kocaman bir nehir olan Mûsâ Vadisi (Simeto Nehri) yer alır. Mûsâ Vadisi, Katâniye denizine dökülür. Son derece büyük ve lezzetli balıklarla doludur. Tabermîn şehri, Liyâc ve Katâniye, daha önce zikredilen Cebelü'n-Nâr'ın eteklerinde; onun doğu tarafındadırlar.

Katâniye şehrinden Lentînî (Lentini) Kalesi'ne bir günlük yoldur. Lentînî, muhkem ve şehirleşmiş bir hisardır. Çarşıları, büyük şehirlerdekilere benzer. Denize altı mildir ve konumu, kendisine nisbet edilen (aynı adlı) nehrin kıyısındadır. Gemiler, Lentînî'nin doğusundan gelip yükleriyle nehirden yukarı çıkarak; hisarın önünde yüklerini boşaltırlar. Batısında çok geniş bir arazi vardır; ferah ve büyüktür. Kır-ları vardır. Burada Lentînî'nin bütün semtlerine sevk edilen eşsiz büyüklükte balık türleri mevcuttur.

⁵⁸ "Ateş Dağı".

Kalabalık çarşılar, oteller ve bir sürü insan vardır. Lentîni'den Sirakûse (Sirakuza)'ye bir uzun günlük yoldur.

Sirakûse şehri, ünlü şehirlerden ve önde gelen beldelerdendir. Yerleşik-göçebe herkes buraya yığılır; diğer tüm bölgelerden tüccarlar buraya gelirler. Sirakûse, deniz kıyısındadır. Deniz, şehri çepeçevre kuşatır. Şehre giriş ve çıkış tek bir kapıdan yapılır ve o kapı, şehrin kuzeyindedir. Sirakûse'nin şöhreti, onun niteliğini artırmasına yardımcı olmuştur. Nitekim o, meşhur bir minber ve övülen bir sığınaktır. Sirakûse'de, dünyada eşi benzeri olmayan iki liman bulunur. Bunlardan biri, diğerinden daha büyüktür ve şehrin güneyindedir. Diğerisi daha meşhurdur ve şehrin kuzeyindedir. Burada, deniz kenarında yükselen bir uçurumdan çıkan Fevvâretü'n-Nebûdî⁵⁹ (Fonte Aretusa) vardır. Harikadır. Sirakûse'de, en büyük şehirlerde bulunan; semtlere, hanlara, evlere, hamamlara, hoş görünümli binalara ve geniş avlulara sahip çarşılar yer alır. Şehrin büyük ve uzun bir taşrası, tarım arazileri ve menzilleri vardır. Toprakları bereketlidir; tarlaları verimlidir. Gemiler, başka memleketlere ve uzak diyarlara (götürmek üzere buradan) yiyecek ve başka mallar yüklerler. Bu (598) şehirde bahçeler; ölçsüz ve hesapsız meyveler bulunur. Sirakûse'den Nûtus (Noto)'a bir günlük yoldur.

Nûtus, en sarp hisarlardan ve en güzel şehirlerdendir. Bulunduğu bölge geniş alanlı, çok kazançlı ve huzurludur. Şehirde güzel planlı çarşılar; ustalıklı yapılmış binalar bulunur. Nehirlerinin suları bol akar ve üzerlerinde çok sayıda değirmen mevcuttur. Denize sekiz mildir. Şehrin kapsamlı bir üretimi ve harika bir iklimi vardır. Tarlaları, tarlaların en verimlileri ve toprakları, toprakların en bereketlileridir. Çok eskiden beri meskündür ve eserleri antiktir. Nûtus'tan denize sekiz mildir.

İkisi arasında Kasbârî (Cassibile, antik ismi Cacyparis) Obası yer alır. Kasbârî, konumu güzel; tarım arazisi geniş bir obadır.

Nûtus'tan adanın doğu ucuna bir günlük yoldur. Bu bölge tamamıyla ıssızdır ve bu uca Buvâlis⁶⁰ Limanı (Portopalo di Capo Passero) adı verilir.

Nûtus'tan Şikle (Scicli)'ye denizden bir günlük yoldur. Şikle, dağın zirvesinde bir hisardır. Hisarı, hisarların en yükseği ve mevkii, mevkilerin en iyisidir. Denize yaklaşık üç mildir. Haddi zâtında en mükemmel durumdadır. Meskündür, mamurdur. Şehirleşmiş bir kırdır. Burada başka bölgelerden malların getirildiği çarşılar vardır. Nimetleri boldur; varlıkları çoktur. Her meyveyi veren bahçeler bulunur. Her taraftan; Kılıvriye'den, İfrîkiyye'den, Mâltâ'dan ve diğer ülkelerden gemilerle buraya gelirler. Çayırıları, çayırıların en güzelleri ve tarlaları, tarlaların en iyileridir. Kırın güzeldir, geniştir. Konumu elverişlidir. Üzerlerinde çok sayıda değirmenin bulunduğu dolgun nehirleri vardır.

Şikle'de 'Aynu'l-Evkât⁶¹ (Donna Lucata) olarak bilinen kaynak yer alır. Şaşırtıcı özelliği odur ki; namaz vakitlerinde akar ve onun dışında kurur.

Şikle'den Ragûs (Ragusa)'a on üç mildir. Ragûs, korunaklı bir hisar ve önemli bir şehirdir. (599) Kadim bir medeniyet ve antik bir mekândır. Vadiler ve nehirlerle çevrilidir. Şehirde pek çok su değirmeni ile tahıl öğüten değirmenler, güzel binalar, geniş avlular yer alır. Verimli bir kırsal; bereketli geniş tarlaları vardır. Ragûs ile deniz arası yedi mildir. Kendisine nisbet edilen (aynı adlı) nehri, şehirden doğuya ve bu vadiye akar. Nehrin denize döküldüğü yerin yakınında güzel bir liman vardır. Gemiler bu limana girer-

⁵⁹ "Nebûdî Pınarı".

⁶⁰ Schiaparelli, Arapça gramer açısından cem' (çoğul) formdaki bu adın "Bâlus" yani İtalyanca "Palo"nun çoğulu (بألين / بآلین) olabileceği fikrindedir ve bu nedenle Portopalo di Capo Passero'yu uygun görür.

⁶¹ "Vakitler Pınarı".

ler ve orada mal yükleyip boşaltırlar. Tüm bölgelerden ve uzak diyarlardan insanların gittiği çarşıları vardır. Ragûs'tan Busîra (Butera)'ya iki kısa günlük yoldur; yani mil olarak kırk beş mildir.

Busîra, korunaklı, değerli ve namlı bir hisardır. Kır ve şehir olarak memleketlerin en güzelidir. Büyük mamur şehirlere benzer. Binaları güzeldir; yapıları yüksektir. Evleri hoş görünümlü ve harikadır. Çarşıları düzenli ve geniştir. Şehirde cemaatler için mescidler, bir hamam ve hanlar bulunur. En büyüklerinden bir vadi, şehrin çevresinde bir daire çizer. Bahçeler, şehri her taraftan kuşatırlar. Leziz meyvelere, hayranlık uyandıran bol nimetlere sahiptir. Busîra ile deniz arası yaklaşık yedi mildir. Busîra'dan Lenbiyâze (Licata)'ye bir günlük yoldur; yani mil olarak yirmi beş mildir.

Lenbiyâze, deniz ve nehrin çevrelediği bir kayalığın üstünde yer alan bir kaledir. Kaleye ancak kuzeyindeki tek bir kapıdan girilir. Burada bir liman vardır. Gemiler bu limana gelir ve malları bu limanda yüklerler. Lenbiyâze, müreffektir ve burada bir çarşı bulunur. Geniş bir idarî bölgesi vardır. Toprağı, verimli tarlalardan oluşur. Denizine ulaşan; Milh⁶² Vadisi (Salso Nehri) adı verilen nehrinde tadı güzel, yağlı ve lezzetli bir balık bulunur. Lenbiyâze'den Kirkent (Girgenti)'e bir günlük yoldur; yani yirmi beş mildir.

Kirkent, gelişmiş bir şehirdir ve büyük kentlerin en mükemmellerindedir. Gelip gidenlerle doludur. Hisarı muhkem ve yüksektir. Şehri güzel ve göz kamaştırıcıdır. Kadim medeniyete ait olup tüm dünyada meşhurdur. Bununla beraber; korunak bakımından en devasa kalelerden ve alan bakımından en büyük şehirlerdendir. (600) Başka uzak diyarlardan insanlar buraya gelirler. Gemiler ve kabileler burada toplanırlar. Yapıları yüksektir. Mahalleleri, görenleri büyüler. Şehirde meslek gruplarını, çeşitli ticaret mallarını ve satıcıları bir araya getiren çarşılar bulunur. Güzel görünümlü (peyzaj amaçlı) bahçeler, (meyve ağaçlı) bahçeler ve birçok cins meyve ağacı vardır. Kirkent, kadim ve antiktir. Eski eserleri, yüce bir saltanatı temsil eder. Şehirde bulunan metanın bolluğu sayesinde; buraya gelen devasa gemilerden her biri, sadece birkaç gün içinde, taşıdığı yükü tıka basa doldurmayı başarabilir. Burada bahçeler ve meşhur mahsuller vardır. Denize üç mildir. Kirkent'ten Şâkka (Sciacca)'ya denizden bir günlük yoldur; yani yirmi beş mildir.

Şâkka, deniz kıyısında yüksek, ferah bir şehirdir. Müreffektir. Burada çarşılar ve birçok evler bulunur. Şâkka, bu zamanda komşu taşraların ve civar idarî bölgelerin başıdır. Limanı daima mamurdur. İfrîkiyye ve Atrâblus (Trablus)'tan Şâkka'ya her zaman çok gidilir. Bağlı olduğu idarî bölge, Kal'atü'l-Ballût (Caltabellotta) vilayettir.

Kal'atü'l-Ballût, korunaklı bir kale ve yüksek bir sığınaktır. Çıkması zor, yüksek bir sığınaktır. Muh-teşem, verimli kırlara; iyi, mükemmel tarım arazilerine ve görülmemiş cins meyvelere sahiptir. Burada, üzerlerinde çok sayıda değirmenin bulunduğu pınarlar ve vadiler yer alır. Kalede bir sürü insan vardı. Bu devirde Şâkka'ya taşındılar ve kalede az sayıda adamdan başka kimse kalmadı. Onlar da kaleyi, ona kast edenlerden korumaktadırlar. Bu hisardan denize on iki mildir ve denizden Şâkka'ya dokuz mildir. Yine Kirkent Hisarı'ndan Kal'atü'l-Ballût'a bir uzun günlük yoldur. Şâkka'dan Mâzar (Mazara)'a iki kısa günlük yoldur ve ikisi arasında Esnâm⁶³ (Selinunte) olarak bilinen; deniz kenarında büyük bir oba yer alır.

Mâzar, üstün, yüksek ve mükemmel bir şehirdir. Benzersizdir. Yeri ve önemi bakımından eşsizdir. Biçimsel ve yapısal açıdan son derece güzel; başka memleketlerde bir arada olmayıp da kendisinde top-

⁶² "Tuz". Tuzlu suyu "acı", tuzsuz suyu "tatlı" olarak tanımlayan Türkçe geleneğe uygun biçimde "Acı Vadi" şeklinde de tercüme edilebilir.

⁶³ "Putlar".

lananlar açısından son derece iyidir. Berkitilmiş yüksek surlara; hoş ve dikkat çeken binalara sahiptir. (601) Mâzar'da geniş sokaklar, caddeler, ticaret ve meslek gruplarının doldurduğu kalabalık çarşılar, harika hamamlar, büyük hanlar, bostanlar, güzel ve ekili bahçeler bulunur. Bütün uzak diyarlardan buraya gelirler ve buradan bolca yük tedarik ederler. Taşrası çok geniştir; kocaman menzilleri ve tarım arazilerini kapsar. Şehir surunun dibinde Mecnûn Vadisi (Mazaro Nehri) olarak bilinen vadi yer alır. Gemiler oradan mal yüklerler ve kayıklar kışı orada geçirirler. Mâzar'dan Mersâ Ali⁶⁴ (Marsala)'ye on sekiz mildir.

Mersâ Ali, Sıkılliye'nin önde gelen şehirlerinden; kadim ve antik bir şehir idi. Harap olmuş ve unutulmuştu. Sonra Kont I. Rucâr onu imar etti; etrafını bir surla çevirdi. Sonra şehir refaha, pazarlara ve vergiye sahip oldu. Geniş bir taşrası ve büyük bir idarî bölgesi vardır. İfrîkıyye ülkesi halkı buraya çok gelirler. Ahalisi, evlerindeki tatlı kuyularla şehrin civarındaki pınarlardan sular içerler. Mersâ Ali'nin otelleri, hamamları, bostanları ve iyi tarlaları vardır. Mersâ Ali'den Trâbaniş (Trapani)'e bir günlük yoldur; yani yirmi üç mildir.

Trâbaniş, antik ve kadim bir şehirdir. Yeri deniz kıyısındadır ve deniz onu her taraftan kuşatır. Bunun yanında; şehre, kemerli bir taş köprü vasıtasıyla, doğusundaki bir kapıdan girilir. Limanı, şehrin güney tarafındadır ve hareketli olmayan sakin bir limandır. Kışın gemilerin çoğu, denizin çalkantılarına ait her tür belirtiden emniyette burada kışlarlar. Limanda çok miktarda balık avlanır ve büyük ağlarla, yine ton olarak bilinen büyük balık yakalanır. Denizinde parlak mercan avlanır. Şehir kapısının yakınında deniz tuzu bataklığı vardır. Trâbaniş'in geniş ve meskûn bir taşrası vardır. Toprağı, tarım faaliyetleri açısından en verimli topraklardandır. Çok kazançlıdır ve mahsulleri boldur. Haddi zâtında geniş çarşılarla ve yüksek gelire sahiptir.

Trâbaniş'in yakınında Râhib (Favignana) Adası, Yâbise⁶⁵ (Levanzo) Adası ve Malîtime (Marettimo) Adası yer alır. (602) Bu adaların her birinin birer limanı, kuyuları ve ormanlıkları vardır. Limanının mükemmelliği, denizinin ve havasının itidali sayesinde Trâbaniş'e kış günlerinde denizden gidilip gelenebilir.

Trâbaniş'ten Hâmid Dağı (Monte Erice)'na yaklaşık on mildir. Hâmid, kocaman yüksek bir dağdır. Zirvesi yüksektir; doruğu uludur. Muhkemdir, erişilmezdir. Tepesinde ziraata elverişli bir arazi vardır. Suları çoktur. Korunmayan bir kalesi vardır ve kaleye nezaret eden kimse yoktur. Hâmid'den Hamme (Segesta)'ye yirmi mildir.

Hamme, muhkem, yüksek ve ünlü bir hisardır. En güzel hisarlardandır. Kuzeyindeki deniz, buradan üç mil veya o civardadır. Üzerinde Medâric (Castellamare) diye bilinen bir kalenin inşa edilmiş olduğu bir limanı vardır. Gemiler o limandan giderler ve limana geri dönerler. Limanda ağlarla ton balığı avlanır. Bununla birlikte; bu hisara Hamme adı verilir. Çünkü burada, suyu hisarın yakınındaki sarp bir kayalıktan çıkan bir sıcak su kaynağı bulunur. İnsanlar o suda yıkanır. Suyu ılıktır; tatlı ve tazedir. Hisarın yakınında, üzerlerinde değirmenlerin bulunduğu nehirler ve vadiler yer alır. Hamme'da bostanlar, bahçeler, binalar, parklar ve bol meyveler bulunur. Geniş bir idarî bölgesi ve iyi tarlalar olan arazileri vardır. Hamme, Trâbaniş'ten bir kısa günlük yoldur.

Hamme Hisarı'ndan Kal'atü Avbî (Calatubo)'ye on mildir. Kal'atü Avbî, korunaklı bir kale ve ferah bir kasabadır. Geniş bir idarî bölgesi vardır. Tarlaları iyi ve mahsulleri boldur. Denizle arası yaklaşık dört

⁶⁴ "Ali'nin Limanı" ya da "Yüce Liman".

⁶⁵ İber Yarımadası'nın güneydoğusunda meşhur bir Akdeniz adası olan ve Arapça metinlerde aynı isimle يَابِسَة (Yâbise) anılan İbiza ile karıştırılmamalıdır.

mildir. Bir limanı vardır. Gemiler çok miktarda gıda yüklemek için bu limana gelirler; yine buradan başka tahıllar da yüklerler. Kal'atü Avbî'de, su ve Fars değirmenlerinin⁶⁶ taşlarının çıkarıldığı bir maden mevcuttur. Bu kale, Hamme'den on mildir ve Kal'atü Avbî'den Bartinîk (Partinico)'e on iki mildir.

Bartinîk, güzel, iyi ve hoş görünümlü şahane bir kasabadır. Burada bol bol pamuk, kına ve başka cins bakliyatların yetiştirildiği verimli araziler bulunur. Bol sular ve üzerlerinde **(603)** çok sayıda değirmen mevcuttur. Bartinîk'e yakın; Cibân (Monte Cesaro) olarak bilinen yerdeki kale, kasabaya hâkimdir. Bartinîk'in Rükûn⁶⁷ (San Cataldo) diye bilinen bir limanı vardır ki kasabanın kuzeyinde yaklaşık iki mildir.

Bartinîk'ten Şinis (Cinisi)'e ...⁶⁸ Şinis, yöreye hâkim bir dağın kenarında geniş bir menzildir ve bitişiğinde geniş bir arazi yer alır. Bu arazide iyi münbit yerler ve güzel meralar vardır. Meyvesi boldur. Deniz, Şinis'in kuzeyinde dört mil veya o civardadır.

Şinis'ten Karîniş (Carini)'e sekiz mildir. Karîniş, iyi, güzel ve muhkem bir kasabadır. Burada cins cins meyveler bulunur. Büyük bir çarşı mevcuttur. Büyük şehirlerde bulunanların çoğu; çarşılar, hamamlar ve büyük binalar vardır. Buradan çok miktarda badem, kuru incir ve keçiboynuzu nakledilir. Gemiler ve kayıklar, bu ürünleri yüklerler ve bu ürünler pek çok ülkeye sevk edilir. Suları boldur ve her tarafta coşkun akar; hatta bunların çoğu, bahçelerin içindedir. Kasabaya hâkim bir tepenin üstünde yeni bir kale yer alır. Deniz, Karîniş'in kuzeyinde yaklaşık bir mildir. Karîniş'ten, Balerm adı verilen büyük Medîne'ye on iki mildir.

Bunlar, özellikle deniz kıyısındaki otuz beş şehirdir. Karasal (adanın iç kesimlerindeki) şehirlere gelince; bunlar kaleler, hisarlar, mevkiiler ve bölgeler arasında pek çoklardır. Allah dilerse biz, onlardan hisar hisar ve kale kale bahsedeceğiz.

Ondan önce; Medîne'den, adanın ortasındaki Kasrıyânî (Castrogiovanni)⁶⁹'ye çıkan güzergâhlarla başlayalım:

Medîne'den, doğudaki Menzilü'l-Emîr⁷⁰ (Misilmeri)'e altı mildir. Menzilü'l-Emîr, büyük bir sığınak ve muhkem bir kaledir. Pek çok suları, arazileri ve tarlaları vardır. Menzilü'l-Emîr'den Hazân (Rocca Busambra)'a altı mildir. Hazân, dağın tepesinde bir kaledir. En güzel hisarlardan ve en iyi ovalardandır. **(604)** En mükemmel durumdadır; müreffektir ve obaları vardır. Emîr Vadisi (Eleuterio Nehri) adı verilen nehir, buradan çıkar. Nehrin kaynağı Hazân'dadır. Sonra nehir, hendekler vasıtasıyla iner ve Kacâne (Parco Vecchio, Buscesci)'nin suları, nehirle birleşir. Kacâne, kuzeyde kalır ve Kacâne ile Cefle (Cefala Diana, Gangi) arası dokuz mildir. Sular, Marnâu (Marineo)'nun aşağısında birleşirler. Marnâu, sağda kalır ve Marnâu ile Kacâne arası bir buçuk mildir. Marnâu, Menzilü'l-Emîr'in aşağısına ulaşır. Menzilü'l-Emîr, kuzeyde kalır ve Menzilü'l-Emîr ile vadi arası bir mildir. Marnâu ile Menzilü'l-Emîr arası altı mildir. Menzilü'l-Emîr'den denize bir büyük mildir. Hazân'dan Cefle'ye yarım günlük yoldur; yani yaklaşık on mildir. Yine Menzilü'l-Emîr'den Cefle'ye mil olarak onun aynısıdır; yani bir günlük yoldur.

Cefle, hoş bir kasaba; geniş bir coğrafi ve büyük bir idarî bölgedir. Burada tarım arazileri ve menziller yer alır. Suları coşkun akar ve göletlerinin suyu çoktur. Tarlaları geniş, semtleri çok büyüktür. Hazân'dan Bîkû (Vicari)'ya on beş mildir.

⁶⁶ Fars değirmenleri, dikey yel değirmenleri olup bugünkü yel değirmenlerinin arkaik versiyonlarıdır. İlk kez İran coğrafyasında ortaya çıktıkları tahmin edilmektedir.

⁶⁷ "Uç".

⁶⁸ Müellif ya da daha muhtemelen müstensih burada mesafeyi atlamış.

⁶⁹ Enna olarak da bilinir.

⁷⁰ "Emîrin Menzill". Adından da anlaşılacağı üzere burası muhtemelen Sicilya emîrinin ziraî mülkü ya da malikânesi idi.

Bîkû, yüksek bir kale ve kilidi kapalı (erişilmez) bir sığınaktır. Akan suları ve verimli çiftleri vardır. Bîkû ile Serme'ye inen Sile Vadisi arası bir mildir. Aralıksız ekim yapılan tarlaları, kapsamlı doğal zenginlikleri, pek çok çiftleri ve bol nimetleri vardır. Bîkû'dan Beserâne (Peterrana, Cozzo Pipitone)'ye dokuz mildir.

Beserâne, korunaklı bir kale ve hiçbir yönden erişilemez muazzam bir kilittir. Tarlaları, mahsulleri; aralıksız ekim yapılan ve daha önce zikredilen Bîkû'ya komşu bir arazisi vardır.

Hazân'dan Câtû (Jato veya Iato)'ya yaklaşık on beş mildir. Câtû Kalesi'nin konumu yüksektir ve çok sağlamdır. Tarlaları son derece sıhhatli ve alanı son derece geniştir. Burada kralın kızdığı kişilerin hapse atıldıkları bir zindan bulunur. Bu kalede ne akan sular ne de kale civarında yakın nehirler vardır.

(605) Câtû'dan Tarazî (Calatrasi)'ye dokuz mildir. Tarazî, ünlü bir kale ve antik zamanlara ait bir sığınaktır. Çok sağlamdır. Tarlaları vardır. Arazisi, kuzey tarafından Câtû arazisine ve güney tarafından Kurliyûn (Corleone) Kalesi'ne komşudur. İkisinin arası yaklaşık sekiz mildir. Kurliyûn ile kuzeydeki Tarîk⁷¹ Hisarı (?)⁷² arası dokuz Arap mili; yani üç Frank milidir.

Kurliyûn, muhkem ve çok korunaklı bir kale; yüksek bir sığınaktır. Aralıksız ekim yapılır. Kendisine nisbet edilen (aynı adlı) nehri, yakındır. Kurliyûn'dan Râye (Raia, Palazzo Adriano)'ye sekiz Arap milidir. Yine Kurliyûn ile Câtû arası beş Frank milidir ve Kurliyûn'dan, doğudaki Brizû (Prizzi)'ya on milidir.

Brizû, yeri güzel ve çok korunaklı bir kaledir. Meskûn bir dış mahalleye, akan sulara, membalara, geniş tarlalara ve çok kazançlı nimetlere sahiptir. Brizû'dan Kasrînûbû (Castronovo)'ya yaklaşık on iki mildir. Yine Kasrînûbû'dan Kurliyûn'a yirmi mildir.

Kasrînûbû, semtleri güzel; kazancı çok ve nimetleri kapsamlı bir yerdir. Tarlaları, mahsulleri ve akan suları vardır. Batıda Kasrînûbû'dan Râye'ye yaklaşık on mildir. Yine Brizû'dan Râye'ye on mildir. Yine Kurliyûn'dan da Râye'ye sekiz mildir. Brizû, kuzeyde; Kasrînûbû, doğuda; Kurliyûn, batıda ve Râye, güneydedir.

Râye, mükemmel bir oba; güzel ve yüksek bir çayıdır. Verimli tarlalara, iyi ve bereketli topraklara sahiptir.

Sile Nehri'ne gelince; o, batıda Râye adı verilen bu dağın eteğinden çıkan Serme Nehri'dir.⁷³ **(606)** Obayı saran (Râye) dağından başlayarak; kuzey yönünde Brizû'nun sularıyla birlikte akar. Sağdan ayrılarak doğuya yönelir ve Brizû ile vadi arası üç mildir. Mergane (Margana) Obası'na doğru devam eder ve Mergane, kuzeyde kalır. Mergane ile vadi arası bir mildir. Brizû Hisarı ile Mergane arası dört mildir. Sonra bu nehir, Bîkû'nun aşağısına geçer ve Bîkû, sağda kalır. Bîkû ile vadi arası tek mildir. Mergane ile Bîkû arası üç mildir.

Orada Rignû Vadisi (Azziriolo Çayı), Sile Nehri ile birleşir. Rignû, Zirâra Dağı (Ficuzza, Bosco Cappidderi)'ndan; Gudrân (Godrano) denen bir yerden çıkar. Menzilü Yûsuf⁷⁴ (Mezzojuso)'un suyu ona katılır ve Menzilü Yûsuf, sağda kalır. İkisi, Bîkû'nun aşağısındaki vadide birleşirler. Sonra bu nehir, Beserâne'ye devam eder ve Beserâne, sağda kalır. Beserâne ile vadi arası üç mildir. Bîkû ile Beserâne arası dokuz mildir. Nehir, oradan Ebricâ (Libricci)'ya geçer ve Ebricâ, sağda kalır. Ebricâ ile vadi arası üç

⁷¹ "Yo".

⁷² Günümüzde yeri tespit edilememekle birlikte; dönemin belgelerinde "Calath ac Zaruch" şeklinde zikredilmesi, böyle bir hisarın varlığını doğrulamaktadır.

⁷³ Müellif, San Leonardo Nehri'ni Sulla ve Termini ırmakları olarak ikiye ayırda da; aslında bunlar aynı büyük nehirdir.

⁷⁴ "Yusuf'un Menzill".

mildir ve Ebricâ ile Beserâne arası iki mildir. Nehir, oradan Kakabuş (Caccamo)'un aşağısına geçer ve Kakabuş, sağda kalır. Kakabuş ile vadi arası iki mildir ve Ebricâ ile Kakabuş arası tek mildir. Sonra nehir yatağı, Serme'ye ulaşır ve Serme, sağda kalır. Kakabuş ile Serme arası on mildir. Nehir, Serme'de denize dökülür. Daha önce zikredilen Cefle ile Hâsû (Pizzo di Case) arası iki Frank milidir. Yine Hâsû ile Bîkû arası iki Frank milidir.

Hâsû, tarım faaliyetlerinin çok olduğu; çeşit çeşit nimetleri, hububat ve tahılları bir araya toplayan bir obadır. Yine Kurliyûn'dan, güneyde Batlârî (Battalero, Bisacquino)'ye dört Frank milidir.

Batlârî, antik; çok eskiden inşa edilmiş ve çok korunaklı bir kaledir. Dağlar onu kuşatırlar. Suları çoktur. (607) Batlârî'den, daha önce zikredilen Kal'atu'l-Ballût'a on mildir ve bu hisardan Şakka'ya dört Frank milidir; yani on iki mildir.⁷⁵

Yine Tarazî'den Mer'e⁷⁶ Obası (?)'na on sekiz Arap milidir. Mer'e, meskûn bir obadır. Tarlaları çoktur. Çok verimlidir. Süt mamulleri ve tereyağı boldur. Bu obadan Bartinîk'e bir kısa günlük yoldur; yani yaklaşık on sekiz mildir. Bu obadan, batıda Mâzar yolu üzerindeki Sanem⁷⁷ (Salemi)'e dokuz Arap milidir.

Sanem, pek çok insanı barındıran büyük bir obadır. Üstünde hâkim bir kale ve konumu yüksek bir sığınak yer alır. Ağaçları sıra sıradır. Bostanlarla çevrilidir ve suları coşkun akar. Nimetleri, onun çevresinde toplanmışlardır. Sanem'den Mâzar'a yedi Frank milidir ki daha önce Mâzar'dan bahsedildi. Nitekim o, büyük bir şehirdir. Mâzar'dan Esnâm'a -daha önce onu da zikrettik- üç Frank milidir.

Daha önce bahsedilen Kasrînûbû'ya geri dönüyoruz ve diyoruz ki; Eblâtanû (Platano) Nehri, oradan çıkar ve suyu dolgunudur. Bu nehir, Kamrâta (Cammarrata)'ya gider. Sonra Eblâtanû'ya, sonra da denize ulaşır. Kasrînûbû'dan Kamrâta'ya on mildir ve Kamrâta'dan Eblâtanû'ya otuz mildir; yani bir günlük yoldur.

Kamrâta, büyük ve geniş bir obadır. Tarım faaliyetleri çoktur. Burada çok yüksek ve çok korunaklı bir kale yer alır. Bostanları, bahçeleri, meyveleri ve nimetleri vardır.

Yine Eblâtanû Kalesi, üzerinde yüksek bir hisarın bulunduğu yüksek bir mevki ve yüksek bir zirvedir. Eblâtanû ile deniz arası yaklaşık altı mildir veya o civardadır.

Geri dönüyoruz ve diyoruz ki; daha önce zikredilen Câtû Kalesi'nden Kal'atü Avbî'ye beş Frank milidir ki Kal'atü Avbî'den bahsettik. Kal'atü Avbî'den 'Alkame (Alcama)'ye bir buçuk Arap milidir.

(608) 'Alkame, geniş bir menzildir. Burada verimli tarlalar vardır. Kurulu ve faal bir pazar mevcuttur; bu pazar meslek gruplarını barındırır. 'Alkame ile kuzeydeki Mîrcâ (?) arası tek mildir.

Mîrcâ, küçük, muhkem bir kaledir. Bir dış mahallesi, evleri ve verimli yerlerden oluşan bir arazisi vardır. Oradan Hamme (Calathamet) Kalesi'ne bir Frank milidir ki daha önce Hamme'den bahsettik. Hamme Kalesi'nden Medâric (Castellamare)'e iki Frank milidir.

Medâric Kalesi, yapı itibarıyla kalelerin en korunaklısı ve konum itibarıyla onların en sarpıdır. Dağın çevresini dolaşan bir hendek, kalenin etrafında bir daire çizer. Kaleye ulaşım, istendiği zaman kaldırılıp yerine konan (seyyar) ahşap bir köprüyle sağlanmaktadır. Bostanları ve bağları vardır; burada meyveler bulunur. Dar bir limanı mevcuttur. Medâric Kalesi'nden Kal'atü Avbî'ye üç Frank milidir ki daha

⁷⁵ Buna göre 1 Frank mili=3 Arap milidir.

⁷⁶ "Kadın".

⁷⁷ "Pu".

önce Kal'atü Avbî'yi zikrettik. Kal'atü Avbî'den Bartinîk'e üç Frank milidir ki daha önce Bartinîk'ten de bahsedildi. Bartinîk'ten Câtû Kalesi'ne on sekiz mildir ki bundan evvel onu da zikrettik.

Şimdi geri dönüyoruz ve diyoruz ki; Hamme Kalesi'nden Kal'atü Fîmî⁷⁸ (Calatafimi)'ye yaklaşık sekiz mildir.

Kal'atü Fîmî, çok eski, antik bir kale ve kötü sayılmayacak bir sığınaktır. Meskûn bir dış mahallesi, çiftleri ve ormanlıkları vardır. Devridaim edip duran suları azdır. Fîmî Kalesi'nden Sanem Hisarı'na on iki mildir ki ondan bahsettik. Sanem Kalesi'nden Kâ'id⁷⁹ Obası⁸⁰ (?)'na on mildir ve yine Kâ'id Obası'ndan, deniz kenarındaki Esnâm'a on mildir. Hacerü's-Sanem⁸¹ Dağı (Monte delle Rose⁸²)'ndan Tût⁸³ (Arena) Nehri çıkar. Nehir, Sanem'i aşar ve Sanem, batıda kalır. Tût Nehri, denize ulaşır ve sonra Mâzar yakınında denize dökülür.

(609) Yine geri dönüyoruz ve diyoruz ki; Mâzar'dan, kuzeydoğudaki Kasru İbn Mankûd⁸⁴ (Castelvetrano)'a on beş mildir ve Kasru İbn Mankûd'dan, kuzeydoğudaki Belce (Belici, La Guardia)'ye dört mildir. Belce'den, kuzeydoğudaki Menzilü Sindî⁸⁵ (Meselendino, Santa Margherita Belice)'ye on beş mildir ve Menzilü Sindî'den Kasru İbn Mankûd'a altı mildir. Menzilü Sindî'den, kuzeybatıdaki Ermel⁸⁶ Obası (Magione, Salemi)'na dokuz mildir. Menzilü Sindî'den Kal'atü Mavrû (Calatamauro)'ya dokuz mildir ve Kal'atü Mavrû'dan, doğudaki Batlârî'ye altı mildir.

Kasru İbn Mankûd'a gelince; o, geniş bir oba; etrafında bahçeler ve tarlalar bulunan büyük bir kırsaldır. Burada obayı çevreleyen bir rukka⁸⁷ vardır.

Yine Belce, muhkem bir kale; yüksek ve iyi korunan bir sığınaktır. Dağlar Belce'yi her taraftan kuşatırlar. Rukkası muhafızlarla korunmaktadır. Etrafında az sayıda ağaçlar ve tarlalar bulunur.

Belce'nin yakınında Kârib (Belice) Nehri yer alır. Bu nehir, Kurliyûn Hisarı'nın kuzeyinden; hisarı kuzeyden kuşatan dağdan başlar ve hisarın doğusundan geçer. Sonra batıya yönelir ve Menzilü Sindî'yi batısından aşar. Sonra güney tarafındaki dağların arasından geçerek; Belce'nin doğusuna ulaşır. Sonra Belce'nin güneyinden devam ederek; Esnâm yakınında denize dökülür. Bu vadinin yatak uzunluğu, kaynağından denize döküldüğü yere kadar elli mildir ve bu nehrin denize döküldüğü yerden Selmûn (Carbo) Nehri'ne beş mildir. Selmûn, dağdan gelen bir nehirdir ve boyu kısadır. Selmûn Nehri'nden Şâkka'ya on iki mildir ve yine Şâkka'dan Eblâtanû'ya on yedi mildir.

Eblâtanû, önemli bir mevki ve yüksek bir sığınaktır. Geniş tarlaları vardır. Mahsulleri ve nimetleri boldur. (610) Bostanları ve ağaçları çoktur. Buraya uğrayanlar ve burada ikamet edenlerle doludur. Eblâtanû Vadisi, Eblâtanû'nun doğusundan geçer.

Eblâtanû'dan, doğudaki Garzûta (Grotte)'ya...⁸⁸ Garzûta, kalabalık bir menzil ve meskûn bir yerdir. Pek çok bostanları, ağaçları ve ekili tarlaları vardır.

⁷⁸ 826 yılında Sicilya'da isyan eden ünlü Bizans valisi Euphemios. Kendisini azleden İmparator II. Mikhail (h. 820-829)'e karşı Ağlebî Emîri I. Ziyâdetullah (h. 817-838)'in yardımına başvurarak; Sicilya'nın Müslümanlarca fethiyle (827'den itibaren) sonuçlanacak gelişmeleri başlatmıştır.

⁷⁹ "Komutan".

⁸⁰ Adına bakılacak olursa bir zamanlar bu oba, muhtemelen ordu komutanlarından birine ait bir ziraî malikâne idi.

⁸¹ "Put Taşı".

⁸² İta. "Gül Dağları".

⁸³ "Dut".

⁸⁴ "İbn Mankûd'un Şatosu". Sicilya'nın tavâ'if hükümdarlarından olan Ebû Muhammed Abdullah b. Ömer b. Mankûd, 1044-1065 yılları arasında Trapani, Marsala, Mazara ve Sciacca kentlerini *kâ'id* unvanıyla elinde tutmaktaydı.

⁸⁵ "Sindî'nin Menzili". Adına bakılacak olursa bu ziraî mülkün, bir zamanlar Hindistan doğumlu bir Müslümana ait olması mümkündür.

⁸⁶ "Dut".

⁸⁷ رُكَّةٌ (rukka), İta. rocca: "kale".

Garzûta'dan, kuzeydeki Sutîr (Sutera)'e...⁸⁹ Dağlar Sutîr'i her taraftan kuşatırlar. Sutîr, meskûn ve mamurdur. Gelip gidenler için bir uğrak yeridir. Garzûta ile Sutîr arası dokuz mildir. Sutîr Menzili'nden, bundan önce zikredilen kuzeydeki Kamrâta (Cammarata) Kalesi'ne on sekiz mildir.

Yine Kirkent'ten, kuzeydoğudaki Minşâr⁹⁰ (Castrofilippo?)'a on sekiz mildir. Minşâr, sarp dağ başında bir kaledir. Ahalisi burada meskûndur. Mamurdur. Pek çok tarlaları vardır. Çok verimlidir. Minşâr Kalesi'nden, güneydeki Kattâ (Canicatta)'ya on mildir.

Kattâ', hâkim bir mevkidir ve konumu dağın zirvesindedir. Mahsulleri boldur; tarım faaliyetleri çoktur. Çok verimlidir; çok kazançlı ve kârlıdır. Kattâ'dan, batıdaki Kirkent'e on iki mildir ve Kattâ'dan, kuzeydeki Eblâtanû'ya yirmi mildir.

Kirkent'ten Nârû (Naro)'ya on iki mildir ve Nârû, Kirkent'in doğusundadır. Nârû, büyük bir oba ve mamur bir menzildir. Kalabalık çarşılara ve faal meslek gruplarına sahiptir. Cuma günleri kurulan bir pazarı vardır. Kendisine komşu tarlaları vardır ve ekili arazileri çoktur. Nârû'dan, kuzeydeki Kattâ'ya on mildir ve yine Nârû'dan, doğudaki Sâbûka (Sabuci)'ya on iki mildir. Kattâ'dan, doğu yönündeki Sâbûka'ya onun aynısıdır (yani on iki mildir). Yine Minşâr'dan da, (611) güneydoğudaki Sâbûka'ya on bir mildir.

Sâbûka, yüksek, mamur ve meskûn bir kaledir. Tarım faaliyetleri çoktur; mahsulleri boldur. Bereketlidir. Aralıksız ekim yapılır. Sâbûka'dan Kal'atü'n-Nisâ'⁹¹ (Caltanissetta)'ya Kirkent yolundan on iki mildir. Nârû'dan, kuzeydoğudaki Kal'atü'n-Nisâ'ya yirmi bir mildir.

Kal'atü'n-Nisâ', güzel yapılı ve hâkim bir hisardır. Aralıksız ekim yapılır ve çok kazançlıdır. Burada hububat, ağaçlar ve meyveler bulunur. Doğusundan ve yakınından Milh Nehri geçer.

Kal'atü'n-Nisâ'dan Kasrıyânî'ye on sekiz mildir. Kasrıyânî, dağın zirvesinde bir şehirdir. Muhkem bir kaleye ve sağlam bir sığınağa sahiptir. Arazisi geniştir ve yapısı büyüktür. Güzel planlı çarşuları, ustalıkla yapılmış evleri, meslek grupları, malları, zanaatkârları, dükkânları, emtiası vardır. Geniş alanlı bir idarî bölgesi ve uçsuz bucaksız taşraları vardır. Tarlaları verimlidir; mahsulleri yeterli miktardadır. Havası soğuktur. Sahip olduğu imkânlar, gidene gelene şifa verir. Özetle Kasrıyânî, konum olarak Allah'ın yarattığı tüm şehirlerin en erişilmez ve yapı olarak en sağlamıdır. Muhkemliğinin yanında; dağında tarlaları ve akan suları olup, düz araziye ihtiyacı yoktur. Burada hiçbir şekilde ele geçirilemez güzel bir rukka ile yüksek bir alan bulunur ki orada savaşmak imkânsızdır.

Kuzeydeki Kasrıyânî'den Mihkân (Micciche, Santa Caterina Villarmosa)'a on sekiz mildir ve Mihkân'dan, güneydoğudaki Kasru...⁹²e on beş mildir. Mihkân'dan, batıdaki Sutîr'e on beş mildir ve yine Sutîr'den Kirkent'e otuz altı mildir; yani bir uzun günlük yoldur. Sutîr'den, daha önce zikredilen Garzûta'ya; sonra Minşâr'a, sonra Kattâ'ya, sonra (612) Kirkent'e gidilir. Sutîr'den, kuzeydeki Kasrıyânî'ye yirmi dört mildir. Kitapta daha önce bu kalelerden ve sığınaklardan bahsettik.

Kirkent'ten, doğudaki Karkûzî (Darfudi, Mole di Draffu)'ye yüz on sekiz mildir ve Karkûzî'den Nârû'ya yirmi dört mildir. Nârû'dan Kirkent'e on iki mildir ve yine Nârû'dan Kal'atü'n-Nisâ'ya yirmi bir mildir. Kal'atü'n-Nisâ'dan, güneydeki Karkûzî'ye on beş mildir.

⁸⁸ Müellif ya da müstensih, burada mesafeyi atlamış.

⁸⁹ Aynı şekilde mesafe atlanmıştır.

⁹⁰ "Testere". Nef, bu kaleyi Serra di Falco'nun kuzeyine; bu mevki ile San Cataldo arasında bir yere yerleştirmektedir.

⁹¹ "Kadınlar Hisarı".

⁹² Bir yer adı olduğu aşikâr olan sözcük eksiktir.

Karkûzî, dağların en erişilmez zirvelerinden olan bir dağ başında güzel bir kasabadır. İyi ve bereketli bir toprağı vardır. Tarım faaliyetleri kaliteli ve verimlidir.

Karkûzî arazisiyle Milh Vadisi arası yakındır. Vadi, Karkûzî'nin doğusundadır. Bu Milh Nehri'nin kaynağı ve membaı, Cefle'nin yukarısındaki Nizâr Ormanı'ndan çıkar. O ikisi (kaynak ve memba) ile Cefle arası bir buçuk mildir. Vadi, Cefle'nin önünden geçerek güneye iner ve Cefle ile vadi arası bir mildir. Vadi, Hamme'ye gelir ve oradan da Harrâka (Gurraia) adı verilen obaya ulaşır. Oba, sağda kalır ve obayla vadi arası, bir taş fırlatmalık mesafedir. Bu obayla Hamme arası altı mildir. Ve bunun (bu mecranın) tamamında nehrin suyu tatlıdır. Sonra vadi, Mihkân arazisine ulaşana kadar devam eder ve Mihkân, sağda kalır. Bundan önce vadi, tuzlu bir araziden geçer ve nehrin suyu tuzlanarak acılaşır. Sonra Kasrıyânî arazisinin batısına gelir ve Kal'atü'n-Nisâ'nın beş mil doğusundan geçerek; Hacerü'l-Meskûb⁹³ (Pietraperzia)'a varır. Vadinin Hacerü'l-Meskûb'a uzaklığı iki mildir ve vadi, onun doğusundadır. Sonra vadi, daha önce bahsettiğimiz gibi Karkûzî'nin doğusundan geçer ve nehirle Karkûzî arası yaklaşık dokuz mildir. Sonra vadi, ilerleyerek batıya yönelir. Lenbiyâze'ye yaklaşınca güneye geçer ve sonra denize dökülür. Milh Nehri ile Lenbiyâze arası az bir mesafedir.

(613) Karkûzî'den, güneydeki Busîra'ya dağ yolundan on iki mildir ve dağ dışından yirmi dört mildir ki daha önce Busîra'nın bahsi geçti. Busîra'dan Lenbiyâze'ye on dokuz mildir ki Lenbiyâze, daha önce kıyı şehirleri bahsinde zikredildi. Busîra ile kuzeydoğudaki Şilyâta (Garsiliato) arası on iki mildir.

Şilyâta, düz arazide bir menzildir. Nehirleri akar (akan nehirleri vardır). Tarlaları bereketlidir; nimetleri sınırsızdır ve mahsulleri çoktur. 'Asel⁹⁴ (Dissueri) Nehri, Şilyâta arazisinin batısına ulaşır. Şilyâta ile kuzeydeki Eblâtase (Piazza Armerina) arası on mildir ve zikrolunan 'Asel Nehri, Eblâtase'den çıkar.

Eblâtase, muhkem bir sığınaktır. Geniş arazilere ve bereketli tarlalara sahiptir. Meşhur bir çarşısı vardır. Burada bol hububat, ağaçlar ve meyveler bulunur. Eblâtase'den, batıdaki Karkûzî'ye yaklaşık on beş mildir. Eblâtase'den Hacerü'l-Meskûb'a da onun aynısıdır (yani on beş mildir). Hacerü'l-Meskûb, muhkem bir kale ve sağlam bir sığınaktır. Çok geniştir ve taşraları mamurdur. Suları çoktur.

Hacerü'l-Meskûb'dan Kasrıyânî'ye yaklaşık on iki mildir. Yine Hacerü'l-Meskûb'dan Şilyâta'ya yirmi beş mildir ve Hacerü'l-Meskûb ile kuzeybatıdaki Kal'atü'n-Nisâ' arası yedi mildir.

Yine Şilyâta ile güney kalesi ki ona Hinzâriye⁹⁵ (Caltagirone) Hisarı adı verilir; on mildir. Hinzâriye, erişilmez bir dağın tepesinde yüksek bir kaledir. Toprağı ziraata elverişlidir; sınırsız ekim yapılıdır. Burada bol miktarda bal bulunur. Hinzâriye ile Ragûs arası yirmi beş mildir.

Ragûs, aynı adla bilinen bir nehrin kıyısında; sağlam yapılı, çok yüksek ve çok korunaklı, güzel bir menzildir. Ragûs ile deniz arası on iki mildir. Zikrolunan Ragûs ile doğudaki Şikle arası on iki mildir. Şikle ile Mûzika (Modica) arası sekiz mildir. Ragûs'tan Mûzika'ya beş **(614)** mildir ve Mûzika, Ragûs'un kuzeyindedir.

Mûzika, erişilmez dağların arasındadır. Burada nimetler, doğal kaynaklar ve mahsuller vardır. Mûzika ile kuzeydeki Ebû Şâme (Buscemi) Hisarı arası on altı mildir ve Ebû Şâme ile güneydeki Ragûs arası on beş mildir. Ebû Şâme Hisarı ile Lentînî arası yirmi dört mildir.

⁹³ "Delikli Kaya".

⁹⁴ "Bal".

⁹⁵ "Domuzlar".

Ebû Şâme Hisarı, çok güvenli ve emin bir sığınaktır. Orman, hisara komşudur ve dağlarından Ervâ (Eloro, antik ismi Heloros) Nehri ile Bantâriga (Pantalica, Sortino) Nehri fışkırır. Bantâriga Nehri, Sirakûse Limanı'nda denize dökülür ve Ervâ Nehri, adanın güney köşesinde denize dökülür. Lentînî ile güneybatı yönündeki Bizînî (Vizzini) arası yirmi beş mildir. Yine Ragûs'tan Bizînî'ye yirmi mildir ve Şilyâta ile Bizînî arası da yirmi beş mildir.

Bizînî, dağın eteğindedir. Tarlaları ve iyi bir toprağı vardır. Bizînî'nin dağından iki vadi fışkırır ve boşanırlar. Ondan sonra ikisi birleşirler. Sonra dağları aşarlar ve ormanın dibinden geçerek denize ulaşırlar. Bu vadiye İkrîlû (Dirillo) Vadisi adı verilir. Bizînî ile Ebû Şâme arası da on beş mildir. Ebû Şâme ile Nûtus arası otuz mildir. Nûtus ile Mâltâ yönünde deniz arası yirmi mildir. Yine Nûtus ile Bantâriga arası on dokuz mildir.

Ve Bantâriga... Sirakûse'nin dağları, Bantâriga'yı kuşatmışlardır. Adını Bantâriga'dan alan nehri, daha önce zikrettiğimiz gibi Ebû Şâme Hisarı'ndan çıkar. Bantâriga ile doğudaki Sirakûse arası on dokuz mildir ve Bantâriga ile batıdaki Lentînî arası on iki mildir. Lentînî ile güneybatıdaki Mînâu (Mineo) Hisarı arası **(615)** yirmi dört mildir.

Mînâu, Bizînî dağlarının arasında güzel bir hisardır. Membalar yurdudur. Tarlaları çoktur. Meyveleri ve süt mamulleri boldur. Arazisinin toprağı iyidir. Mînâu ile güneydeki Bizînî arası on dört mildir ve Mînâu'dan, batıdaki Hınzâriye Hisarı'na on mildir. Mînâu'dan, kuzeydeki Kal'atü'l-Fâr⁹⁶ (Monte Catalaro)'a üç mildir ve Mînâu ile Melcetü Halîl⁹⁷ Menzili (Mongialino) arası dokuz mildir.

Melcetü Halîl Menzili, çok ekilen; aralıksız tarım yapılan bir menzildir. Melcetü Halîl'in nehri, güney tarafındaki dağdan çıkar. Bu nehre Bûkerît (Margarito) Vadisi adı verilir. Ebû Halîl Menzili ile güneydeki Hınzâriye Hisarı arası dokuz mildir. Halîl Menzili ile Kasrıyânî arası yirmi dört mildir. Doğu yönündeki Mînâu'dan, dosdoğru Bukîr (Buccheri)'e dağ yolundan on sekiz mildir.

Bukîr, düz arazide bir menzildir. Kalabalık bir yerdir. Mahsulü çoktur. Yüksek vasıflıdır. Meyveleri boldur. Batı tarafından, binît diye bilinen köknar ormanı ile komşudur. Bukîr'den, kuzeydeki Lentînî'ye yirmi mildir. Bukîr'den, güneydeki Ebû Şâme'ye yedi mildir ve ikisinin arazileri komşu olup iç içe geçmiştir.

Kasrıyânî'den, güneydeki Eblâtase'ye yirmi mildir. Eblâtase, Hınzâriye Hisarı ile Hacerü'l-Meskûb Hisarı arasında bir kaledir ve Eblâtase ile Hacerü'l-Meskûb arası on dört mildir. Yine Eblâtase ile güneydeki Şilyâta arası on iki mildir. Halîl Menzili ile Bâternû (Paterno) arası yirmi mildir. Ebû Şâme ile Belensûl (Palazzuolo) arası iki mildir ve Belensûl'dan Kîrî (Sciri, Licodia)'ye yirmi iki mildir. Eblâtase'den, kuzeydeki Eyzûnî (Aidone)'ye dokuz mildir.

(616) Eyzûnî'den Renablû (Gurnalonga) Vadisi çıkar. Renablû, doğuya gider ve daha önce zikredilen Bûkerît Vadisi ile birleşir. İkisi birlikte ilerlerler. Birleştikleri yerden sekiz mil ötede Vâdîü't-Tîn⁹⁸ (Dittaino Nehri) ile birleşirler. Hepsi, denizin yakınına ulaşana dek ilerlerler ve Mûsâ Vadisi'yle birleşirler. Bu vadiler, tek bir nehir halinde giderler ve denize dökülürler.

Eyzûnî ile kuzeybatıdaki Kasrıyânî arası on beş mildir. Yine Eyzûnî'den Melcetü Halîl'e yaklaşık on mildir ve kuzeydeki Kasrıyânî'den Tâbis (Tavi, Castellacio)'e on mildir.

⁹⁶ "Fare Hisarı".

⁹⁷ "Halîl'in Sığınacağı" (Halîl: "Halîlullah" lâkaplı Hz. İbrâhîm a.s.).

⁹⁸ "İncir Vadisi".

Tâbis, büyük bir kale ve yüksek bir sığınaktır. Tarlalara ve sulara sahiptir. Tîn Vadisi'nin suyu, Tâbis'in arazisinden çıkar ve denizin yakınında Mûsâ Vadisi'ne katılana dek doğuya ilerler.

Yine Tâbis'ten, doğudaki Cûzika (Monte Iudica)'ya on iki mildir ve Eyzûnî'den, kuzeydeki Cûzika'ya da on iki mildir.

Cûzika, büyük bir menzildir. Burada çok insan vardır. Tarlaları geniştir; mahsulleri bol ve kazancı çoktur. Cûzika'dan, güneydeki Melcetü Halîl'e on üç mildir. Kuzeydeki Tâbis'ten Şant Fîlib (San Filippo, Agira)⁹⁹e on bir mildir ve Şant Fîlib'den Şantûrb (Centorbi, Centuripe)'a on beş mildir.

Şantûrb, kazancı çok, mahsulleri bol, çok geniş, uçsuz bucaksız, toprağı ekili dikili, anormal uzunluk ve genişlikte, güzel bir yerdir. Şantûrb, Şant Fîlib'in doğusundadır.

Şant Fîlib'in yeri, en güzel yerlerdendir. Ova olarak en mükemmellerinden; mahsulü en bol ve kazancı en çok olanlardandır. (617) Şantûrb ile kuzeydeki Ezernû (Aderno, 1929'dan sonra Adrano) arası on üç mildir. Tarcînis (Traina) Nehri, Cerâmî (Cerami) Nehri, Kaysî (Capizzi) Nehri ve diğerleri, Ezernû üstünde birleşmişlerdir.

Ezernû, iki kayanın üzerinde küçük bir şehri andıran, güzel bir menzildir. Burada bir çarşı, bir hamam ve güzel bir rukka vardır. Suları çoktur. Ezernû, güney tarafından Cebelü'n-Nâr'ın eteğindedir.

Dağ eteğindeki Ezernû'dan Batarnû (Paterno)'ya altı mildir.

Batarnû, korunaklı bir sığınak ve çok kazançlı bir kaledir. Tarlaları çoktur. Burada meyveler, üzüm bağları ve bahçeler bulunur. Batarnû, arazilere hâkim güzel bir kaledir. Batarnû'dan, güneydoğudaki Nastâsiye (Motta Santa Anastasia)'ye yedi mildir.

Nastâsiye ile deniz arası on iki mildir. Nastâsiye ile güneydeki Lentînî arası on dokuz mildir ve Nastâsiye ile Mûsâ Vadisi arası iki buçuk mildir.

Mûsâ Nehri, dört suyun birleşmesinden meydana gelir. Bunlardan biri, Cerâmî Vadisi'dir ve Kaysî'nin dağlarından çıkar. İkinci kaynak da Kaysî'nin dağlarından ve bahçelerinden gelir. Cerâmî Vadisi'ne gelince; o, dağları iki buçuk mil geçer ve arkadaşıyla (yani ikinci kaynakla) buluşur. Sonra ikisi, Cerâmî'ye gelinceye kadar birlikte ilerlerler. İki vadinin birleştikleri yerle Cerâmî arası yaklaşık altı mildir. İki nehir, un değirmenlerinin bulunduğu Cerâmî'nin aşağısına geçerler ve Cerâmî, onların doğusunda kalır. Cerâmî ile zikrolunan vadi arası tek mildir. İki unsurun birleştikleri yerle Şârlû (Serlone) Kayağı arası sekiz mildir. Nîkşîn (Nicosia) Nehri, orada Şârlû'ya gelir ve Nîkşîn ile Cerâmî Nehri arası bir büyük mildir. Vadi, tamamıyla oradan Şant Fîlib ile Galyâne (Gagliano) arasına akar. Galyâne, vadinin doğusunda kalır (618) ve Galyâne ile vadi arası bir buçuk mildir. Şant Fîlib, vadinin batısında kalır ve Şant Fîlib ile vadi arası yarım mildir. Zikrolunan vadi, Ezernû ile Şantûrb arasındaki Enter Nestîrî (?)'ye akar. Ezernû, vadinin doğusunda kalır ve Ezernû ile vadi arası bir mildir. Şantûrb, vadinin batısında kalır ve ikisi (Şantûrb ile vadi) arası bir buçuk mildir. Mûsâ Vadisi, Tarcînis'ten akan vadi, Yelye (Elia) Vadisi ve Enbile (Ambola) Vadisi ile zikrolunan yerde (Enter Nestîrî'de) birleşir.

Tarcînis'ten, zikrolunan nehirlerin birleştikleri yere sekiz mildir. Yelye'den, nehirlerin birleştikleri yere dört mildir. Enbile'den, vadilerin birleştikleri yere de beş mildir. Bütün vadiler, hepsi tek bir nehre dönüşürler. Sonra bu nehir, Caratta (Giarretta)'ya akar ve Batarnû ile Şant Nastâsiye, doğuda kalırlar. Batarnû ile vadi arası yarım mildir ve Şant Nastâsiye ile Mûsâ Vadisi arasında iki mil kalır. Mûsâ Nehri,

⁹⁹ Burada doğmuş bir azîz olan San Filippo (MS 40-103)'nun adıyla anılmaktaydı.

Vâdû't-Tîn Nehri, Renablû Vadisi ve Kerît (Bûkerît) Vadisi, denizin yakınında birleşirler ve sonra denize dökülürler.

Şimdi geri dönelim ve diyelim ki; Bîkû'dan Beserâne'ye dokuz mildir. Beserâne'den Saklâfiye (Sclafani)'ye beş mildir ve Saklâfiye'den, doğudaki Kal'atü Ebî Sevr (Caltavuturo)'e altı mildir.

Kal'atü Ebî Sevr, korunaklı ve kalabalık bir kaledir. Gelir getiren tarlalara ve değerli mahsullere sahiptir.

Kal'atü Ebî Sevr'den, güneydeki Bûlis (Polizzi)'e beş mildir. Bûlis, en güzel mevkide; hâkim bir zirvede yer alan bir kaledir. Tarlaları ve iyi arazileri vardır. Bûlis'ten, doğudaki Batralye (Petralia Soprana)'ye altı mildir.

Batralye, yüksek bir kale ve mükemmel bir sığınaktır. Tarlaları uçsuz bucaksızdır ve (619) nimetleri boldur. Burada, büyük şehirlerdeki başka çarşıları andıran bir çarşı ile bir hisar yer alır. Batralye'den Makkâra (Monte Vaccara)'ya sekiz mildir. Makkâra, bir kale ve kalabalık bir kasabadır. Tarlaları çoktur. Çok kazançlıdır.

Makkâra'dan, güneydeki İsbërlinke (Sperlinga) Kalesi'ne on mildir. İsbërlinke, büyük bir menzildir. Her nimeti bulundurur. Toprağa, tarlalara ve tarım faaliyetlerine sahiptir. Geniş ölçüde tarıma açıktır. İsbërlinke'den Kamrâta'ya yirmi üç mildir ki anlatının başında Kamrâta'dan bahsettik. İsbërlinke'den, doğudaki Nîkşîn'e on iki mildir.

Nîkşîn, muhkem bir kaledir. En güzel kalelerdendir. Meskûn bir dış mahallesi vardır. Çok ve aralıksız ekim yapılır. Bölünmemiş tarlaları vardır. Nîkşîn'den, kuzeydoğudaki Tarcînis Kalesi'ne on iki mildir. Tarcînis de şehirleşmiş bir kale, yerleşik bir memleket ve tarlalara komşu olan civar semtlere hâkim bir sığınaktır. Aralıksız ekim yapılır.

Batı yönündeki Tarcînis'ten Cerâmî'ye sekiz mildir. Cerâmî, hâkim bir rukkaya sahip bir menzildir. Kalabalıktır; meskûn bir mahalledir. Tarım faaliyetleri bereketlidir. Suları boldur ve tatlıdır (içilebilir). Cerâmî'den, kuzeydeki Kaysî (Capizzi)'ye dokuz mildir.

Kaysî, çok ekim yapılan çok sağlam bir kaledir. Pek çok üzüm bağlarına; geniş ve zengin nimetlere sahiptir. Kaysî'den, batıdaki Cârâs (Geraci Siculo)'a on beş mildir.

Cârâs'ın meyveleri boldur. Tarlaları ekilidir. Dış mahallesi geniştir. Tarım faaliyetleri yaygındır. Cârâs, yüksek dağlar ve birbirine komşu bölgeler arasındadır. Cârâs ile Batralye arası yaklaşık on mildir. Cârâs'tan da, kuzeydeki Bâsîlî Rukkası (San Mauro Castelverde?)'na dokuz mildir. Bâsîlî, güzel bir rukkadır. Geçimleri olanaklıdır. Nimetleri kapsamlıdır. Tarım faaliyetleri iyi ve bereketlidir.

(620) Bâsîlî Rukkası'ndan, dağ başında bir menzil olan batıdaki Hammâr¹⁰⁰ (Asinello/Isnello)'a on mildir. Yine Cârâs'tan Hammâr'a on üç mildir ve Hammâr'dan, güneybatıdaki Bûlis'e altı mildir.

Hammâr'dan, batıdaki Kal'atü's-Sırât (Collesano)'a dokuz mildir. Kal'atü's-Sırât, erişilmez bir tepe ve yüksek bir tümsek üzerinde yer alan bir hisardır. Suları ve tarlaları çoktur. Üstünde çok yüksek ve hâkim bir dağ vardır. Burada eskiden bir kale bulunmaktaydı; son derece sağlam ve korunaklıydı. Orada koyunlar ve sığırlar vardı. Sonra yüce Kral Rucâr, onu yıktı ve şu an hisarın bulunduğu yere taşıdı.

¹⁰⁰ "Eşeğe Binen".

Kal'atü's-Sırât'tan Ceflûzî (Ceflûdî)'ye denizden sekiz mildir ve ikisi arasında Kratîriş (Gratteri) Kalesi yer alır. Kratîriş, küçük bir kaledir ve çok kazançlıdır. Kal'atü's-Sırât'tan, kuzeybatıda sahildeki Serme'ye on beş mildir. Yine Bâsîlî Rukkası'ndan, daha önce bahsedilen kuzeydeki Tuz'a'ya on mildir.

Söze geri dönüyoruz ve diyoruz ki; daha önce zikredilen Tarcînis'ten Manyâc (Castel Maniace)'a yirmi mildir ki Manyâc'a Gîrânü'd-Dakîk¹⁰¹ denir. Manyâc, düz arazide kalabalık bir köydür. Bir çarşısı ve tüccarları vardır. Çok verimli ve çok kazançlıdır.

Manyâc, Cebelü'n-Nâr adı verilen dağın kuzey köşesinde ve ikisinin arası yaklaşık beş mildir. Manyâc, yaklaşık üç mil uzaktan gelen ve üzerinde çok sayıda değirmenin bulunduğu bir nehrin kıyısındadır. Manyâc'dan, Mûsâ Vadisi yoluyla Ezernü'ya yirmi mildir ki daha önce Ezernü'dan bahsettik. Doğudaki Manyâc'dan Randâc (Randazzo)'a on mildir.

Randâc, zikrolunan dağın (Cebelü'n-Nâr'ın) eteğindedir. Randâc, küçük şehir gibi bir köydür. (621) Çarşısı, tüccarlarla ve zanaatkârlarla doludur. Burada bol kereste bulunur ve buradan birçok bölgeye sevk edilir. Randâc'dan Kastilûn (Castiglione)'a yirmi mildir ve ikisi arasında, küçük bir menzili andıran Müdd (Mojo Alcantara) isminde bir kale yer alır.

Kastilûn Kalesi'nin arazisi yüksektir. Çok korunaklıdır. Kalabalık ve meskûndur. Alışveriş yapılan çarşılara sahiptir. Kastilûn'dan, dağların denize bakan köşesinde bulunan Maskala (Mascali) Köyü'ne...¹⁰² Maskala, yüksek bir dağın tepesinde ve ahali kalabalık bir köydür. Ortasından sular geçer. Maskala'dan, sahildeki Tabermîn'e altı mildir ve ikisi arasında Bârid¹⁰³ (Fiumefreddo) Nehri yer alır. Bârid, Manyâc'ın batısındaki yüksek dağlardan çıkar. Sonra doğuya gider ve denize kadar durmaz. Yatağının uzunluğu, en başından en sonuna kadar seksen mildir.

Randâc'dan Munt¹⁰⁴ Elbân (Montalbano)'a yirmi mildir. Munt Elbân, inmesi ve çıkması zor yüksek dağlar arasında bir hisardır. Çiftlik hayvanları, ballar ve çok kazanç bakımından benzersizdir.

Munt Elbân'dan Mencibe (Tortorici? Ucria?)'ye...¹⁰⁵ Batıdaki Galât (Galati)'a on mildir. Galât, yüksek dağlar arasında, korunaklı bir sığınaktır. Meskûn ve kalabalıktır. Tarlaları ve çiftlik hayvanları vardır. Sulama kanallarıyla bol keten yetiştirirler.

Galât'tan, kuzeybatıdaki Şant Mârkû Kilisesi'ne yedi mildir ve Şant Mârkû'dan Fîlâdent (San Fratello)'e beş mildir. Fîlâdent'ten Kârûniye'ye on dört mildir.

Kârûniye, denize nâzır bir dağın tepesinde bir kaledir. Bu kalede, ton adı verilen büyük balık için ağlar bulunur. Üzüm bağları ve tarım faaliyetleri mevcuttur. Kârûniye'den Kavârib Hisarı'na dokuz mildir ve hisarla deniz arası iki mildir. Kavârib Hisarı'ndan Tuz'a Limanı'na yedi mildir ve Tuz'a'dan Ceflûzî (Ceflûdî)'ye on iki mildir.

(622) Geri dönüyoruz ve diyoruz ki; Messînâ'dan Rametta Hisarı'na dokuz mildir ve Rametta Hisarı'ndan, güneydeki Munt Defurt (Monteforte)'a dört mildir. Munt Defurt'tan, kuzeydeki Mîlâs'a on beş mildir ve Munt Defurt'tan, güneydeki Mîkaş (?)¹⁰⁶'a on beş mildir. Mîkaş'ın yeri, Messînâ ile Tabermîn arasındadır ve yolu, sarp bir yoldur.

¹⁰¹ "İnce Mağaralar".

¹⁰² Müellif ya da müstensih burada yine mesafeyi atlamış.

¹⁰³ "Soğuk".

¹⁰⁴ مونت (munt), İta. monte: "dağ". Tıpkı rukka gibi bu kelimenin de Araplara geçmiş olduğunu görmekteyiz.

¹⁰⁵ Burada da mesafe atlanmıştır.

¹⁰⁶ Yeri tam olarak bilinmeyen bu mevki, en-Nüveyrî (ö. 733/1333)'nin eseri *Nihâyetü'l-ereb fi-fünûni'l-edeb*'de bir geçidin adı "مَضَيِّقُ مَيْقَشَ" (Mîkaş Geçidi) olarak zikredilmiştir.

Yine Lûgârî (Locadi)'den, kuzeybatıdaki Briblis (Tripi)'e on beş mildir ve Munt Defurt'tan, batıdaki Briblis'e yirmi mildir.

Briblis, güzel yapılı ve geniş avlulu bir hisardır. Ahalisi çok kazanır. Briblis'ten, güneydeki Müdd'e beş mildir ve Briblis'ten Munt Elbân'a on iki mildir. Yine Munt Elbân'dan Müdd'e on mildir.

İşte burada Sıkıllıye bahsi sona erdi. Yeryüzünde denizde, şehirleri ondan (Sicilya'dan) daha çok ve ülke olarak ondan daha mamur bir ada bilinmemektedir. Yüce Allah'ın gücüyle (bundan sonra) bize, onun (Sicilya'nın) limanlarını, millerini ve merhalelerini tek tek sıralamak kaldı. Şöyle diyoruz:

Balerm adı verilen Medîne'den Barka (Vergine Maria)¹⁰⁷ya dolambaçlı yollardan beş mildir. Barka'dan Tîn (Mondello) Limanı'na beş mildir ve Tîn Limanı'ndan Gâle (Capo di Gallo)'ye iki mildir. Gâle'den Cezîre¹⁰⁸ (Isola delle Femine¹⁰⁹)'ye dört mil, Karîniş Limanı'na altı mildir. Karîniş'ten, Ciniş (Cinisi)'in aşağısındaki Kartîl¹¹⁰ (Punta Raisi?)'e üç mildir ve Kartîl'den Sâkiyetü¹¹¹ Ciniş (?)'e üç mildir. Sâkiyetü Ciniş'ten, onunla Bartinîk arasındaki Kartîl'e üç mildir ve Kartîl'den, Bartinîk'in aşağısındaki sahile bir buçuk mildir. Bu sahilden, Kal'atü Avbî Vadisi'ne beş mildir ve Kal'atü Avbî Vadisi'nden Medâric Vadisi'ne çeyrek (623) mildir. Medâric'den Şant Bitû (Santo Vito) Dağı¹¹² (San Vito Lo Capo)'na on iki mildir.

Şant Bitû'dan Trâbaniş'e yirmi beş mildir ve Trâbaniş'ten Mersâ Ali'ye yirmi beş mildir. Mersâ Ali'den, onunla Mâzar arasındaki burna (Capo Feto) on iki mildir. Mâzar'dan Balât Burnu (Capo Granitola)'na altı mildir ve Balât Burnu'ndan 'Uyûnu Abbâs¹¹³ (Donnabesi¹¹⁴)'a altı mildir. 'Uyûnu Abbâs'tan Esnâm'a dört mildir ve Esnâm'dan Ebû Sevr Kayalığı (Porto Palo civarı?)'na altı mildir. Ebû Sevr Kayalığı'ndan Kârib (Carbo) Vadisi'ne altı mildir ve Kârib Vadisi'nden Enfû'n-Nesr¹¹⁵ (Capo San Marco)'e altı mildir.

Enfû'n-Nesr'den Şakka'ya altı mildir. Şakka'dan Bû (Ebû?) Vadisi (Verdura Nehri)'ne sekiz mildir ve Bû Vadisi'nden Eblâtanû Nehri'ndeki burna (Capo Bianco) dokuz mildir. Nehrin burnundan 'Abbâd Kayalığı (Punta Caribici)'na altı mildir ve 'Abbâd Kayalığı'ndan Uhteyn¹¹⁶ (Monte Rossello)'e dokuz mildir. Uhteyn'den Kirkent'e dokuz mildir ve Kirkent'ten Zekûcî Vadisi (San Leone Nehri¹¹⁷)'ne üç mildir. Zekûcî Vadisi'nden İbnü'l-Fetî Kayalığı (Pietra Padella)'na dokuz mildir ve İbnü'l-Fetî Kayalığı'ndan Bisvâriye (Punta San Nicola?)'ye on sekiz mildir. Bisvâriye'den Melâha¹¹⁸ (Rocca Muddafedda)'ya üç mildir ve Melâha'dan Enbiyâze (Lenbiyâze)'ye üç mildir.

Enbiyâze'den Milh Vadisi'ne bir mildir ve Milh Vadisi'nden Şalûk¹¹⁹ (Falconara) Limanı'na sekiz mildir. Şalûk Limanı'ndan Busîra Limanı'na sekiz mildir ve Busîra Limanı'ndan Sevârî¹²⁰ Vadisi (İmera Nehri)'ne on iki mildir. Sevârî Vadisi'nden İgrîkû Vadisi (Dirillo/Acate Nehri)'ne on iki mildir. İgrîkû

¹⁰⁷ Günümüzde Palermo'nun bir semtidir.

¹⁰⁸ "Adâ".

¹⁰⁹ İta. "Kadınlara Adası".

¹¹⁰ Dozy, el-İdrîsî'nin bu kelimeyi "burun, uç" anlamında kullandığını kaydetmektedir: bkz. Reinhart Dozy, *Supplement aux Dictionnaires Arabes*, E. J. Brill, Leyde 1881, 2/331. Nitekim Schiaparelli'nin bu mevki için uygun gördüğü Punta Raisi'nin adı da bunu desteklemektedir: Raisi= Ra'sî! (ra's: baş, uç, burun).

¹¹¹ "Dere, çay, su kanalı".

¹¹² Fakat bu mevki, İtalyan Yarımadası'nın kuzeydoğusundaki Ancona'da bulunan Monte San Vito'yla karıştırılmamalıdır.

¹¹³ "Abbâs Pınarları".

¹¹⁴ Aynı civarda bulunan Tre Fontane (İta. "Üç Çeşme") olarak da tavsif edilebilir.

¹¹⁵ "Kartalın Gagası".

¹¹⁶ "İki Kız Kardeş".

¹¹⁷ Bu nehre, mahrecine atıfla Akragas da denir. Akragas, Agrigento kentinin Antik Yunan dönemindeki akropolünün adıdır.

¹¹⁸ "Tuzla".

¹¹⁹ "Keşişleme". Keşişleme, güneybatı yönünden esen rüzgâra verilen isimdir.

¹²⁰ "Sütunlar".

Vadisi'nden Hamâm¹²¹ Adası (Scoglitti¹²²)'na on iki mildir ve Hamâm Adası'ndan Kernî (Camarina)'ye yedi mildir. Kernî'den (624) Ragûs Vadisi'ne on iki mildir ve Ragûs Vadisi'nden Tifl¹²³ Kayalığı (Punta Alga)'na dört mildir. Tifl Kayalığı'ndan Şikle Limanı'na dört mildir ve Şikle Limanı'ndan Şurşûr (Giarcio) Bataklığı'na iki mildir. Şurşûr Bataklığı'ndan Dirâmin (Dromona) Limanı'na dört mildir ve Dirâmin Limanı'ndan Şecere¹²⁴ Limanı (Punta di Circia)'na bir mildir.

Şecere Limanı'ndan Kürrâs¹²⁵ (Porri) Adası'na üç mildir ve Kürrâs Adası'ndan Buvâlis Limanı¹²⁶ (La Marza? Porto Ulisse?)'na üç mildir. Buvâlis Limanı'ndan Cermân¹²⁷ (Correnti) Adası'na sekiz mildir ve Cermân Adası'ndan Kermü'r-Runbûh¹²⁸ (Portopalo di Capo Passero civarı?)'a üç mildir. Sonra Bâşinû (Pachino) Burnu (Capo Passero?)'na üç mildir ve Bâşinû Burnu'ndan Kisâ¹²⁹ Koyu (Acqua Palomba?)'na altı mildir. Kisâ Koyu'ndan Mersâ'l-Hamâm¹³⁰ (Marzamemi)'a altı mildir ve Mersâ'l-Hamâm'dan İbn Dükni Koyu (Porto Vindicari)'na altı mildir. İbn Dükni Koyu'ndan Kâta (Cala Bernardo?)'ya altı mildir.

Kâta'dan Kasbârî Vadisi'ne on iki mildir. Huzzâk¹³¹ Limanı (Cala del Corvo)'na altı mildir. Enkine (Ognina)'ye altı mildir. Enfû'l-Hinzîr¹³² (Murro di Porco)'e sekiz mildir. Sirakûse'ye altı mildir. Sonra Hendekü'l-Garîk¹³³ (Capo Santa Panagia)'e altı mildir. Sonra Mismâr¹³⁴ Adası (Magnisi Yarımadası)'na dört mildir. Sonra Eksîfû (Porto Xifonio)'ya dört mildir. Salîbe¹³⁵ Burnu (Capo di Santa Croce)'na altı mildir. Zeydûn (Brucoli) Vadisi'ne altı mildir. Rükni¹³⁶ (Agnone)'e altı mildir. Lentînî Vadisi (Pantano di Lentini)'ne üç mildir. Mûsâ Vadisi'ne üç mildir. Katâniye'ye altı mildir. Enkine'ye üç mildir. Liyâc Adaları (Isole Ciclopi)'na üç mildir. Liyâc Vadisi (Capo Molini?)'ne üç mildir. Şant Şiklâ (Santa Tecla)'ya altı mildir. 'Aynü'l-Kasab¹³⁷ (Torre Archigrafi?)'a üç mildir. Maskala (Mascali) Burnu'na üç mildir. Bârid Vadisi'ne dokuz mildir. Kusûs (Capo Schiso)'a (625) üç mildir. Anbâsî (?)'ye beş mildir. Derece (Sant' Alessio)'ye on mildir. Şant Bâlmî (Palme)'ye beş mildir. Ecâse¹³⁸ (Marina di Fiumedinisi?)'ye altı mildir. Derecetü'l-Vustâ¹³⁹ (Capogrosso?)'ya altı mildir. 'Aynü's-Sultân¹⁴⁰ (Guidomandri?)'a iki mildir. Derecetü's-Sagîre¹⁴¹'ye iki mildir. Ebû Halife Kayalığı (Gianpileri?)'na üç mildir. Şant Estîfan (Santo Stefano)'a üç mildir ve Şant Estîfan'dan Selâs Kenâ'is (Tremestieri)¹⁴²'e yedi mildir. Messînâ'ya altı mildir.

Messînâ'dan Fârû (Phare)'ya on iki mildir. 'Abûd (veya 'Abbûd) Vadisi (Saponara Nehri)'ne on iki mildir. Mîlâs'a on iki mildir. Ra's¹⁴³ (Capo di Milazzo?)'a altı mildir. Ra's'tan Libîrî'ye körfezi dolaşarak

¹²¹ "Güvercin".

¹²² Burası gerçekte bir ada olmayıp, Ragusa'da bir balıkçı köyüdür.

¹²³ "Küçük Çocuk".

¹²⁴ "Ağaç".

¹²⁵ Arapça ve İtalyanca adlarının manası aynıdır: "Pirasa".

¹²⁶ Adanın doğu ucundaki Portopalo di Capo Passero ile karıştırılmamalıdır.

¹²⁷ Cermân, Arapça Cermen yani "Alman" demektir.

¹²⁸ "Delice Bağ". (Delice: Yabancı zeytin, Latincesi *oleaster*).

¹²⁹ "Kâseler".

¹³⁰ "Güvercin Limanı".

¹³¹ "Ustalar".

¹³² "Domuz Burnu".

¹³³ "Batık Çukur".

¹³⁴ "Çivi".

¹³⁵ "Mukaddes Haç".

¹³⁶ Partinico'daki limanla karıştırılmamalıdır.

¹³⁷ "Sazlık Pınarı".

¹³⁸ "Erik".

¹³⁹ "Orta Derece".

¹⁴⁰ "Sultan Pınarı".

¹⁴¹ "Küçük Derece".

¹⁴² Arapça ve İtalyanca adlarının manası aynıdır: "Üç Kilise".

¹⁴³ "Burun, baş, uç".

yirmi beş mildir. Dindârî Burnu (Capo Tindari)'na üç mildir. Baktis (Baktiş)'e körfezi dolaşarak dört mildir. Halî Burnu (Capo Calava)'na iki mildir. Dâlye (Brolo) Limanı'na dört mildir. Ceflûzî's-Suğrâ¹⁴⁴ (Capo d'Orlando)'ya üç mildir. S'afeh (?)¹⁴⁵'e ve 'Alkamâra (Acquedolci)'ya yirmi altı mildir. Kârûniye'ye on iki mildir. Kavârib Hisarı'na altı mildir. Tuz'a'ya altı mildir. Enfû'l-Kelb¹⁴⁶ (Rasigelbi)'e dört mildir. Celfûzî (Ceflûzî/Ceflûdî)'ye körfezi dolaşarak sekiz mildir. 'Ammâr Kayalığı (Santa Lucia)'na iki mildir. Enfû'l-Âhir¹⁴⁷ (Capo Plaia)'e dört mildir. Sahra (Sahrâtü'l-Hadîd)'ya altı mildir. Sevârî Vadisi'ne üç mildir. Ebû Rukâd Vadisi (Torto Nehri)'ne üç mildir. Serme'ye altı mildir. Terbî'a'ya üç mildir. Şebeke¹⁴⁸ (Tonnara di Solanto¹⁴⁹)'ye üç mildir. Sabr (Aspra) Köyü'ne altı mildir. Emîr Vadisi'ne dolambaçlı yollardan iki mildir. Medîne'ye altı mildir.

(626) Bu cüzde ne gerekiyorsa söyledik. Sıkılliye Adası, üçgen şeklindedir. Messînâ şehrinde Erneb¹⁵⁰ Adası (?)'na kadar doğu kenarı, iki yüz mildir ve Erneb Adası'ndan Atrâbanîş (Trâbanîş)'e kadar güney kenarı, dört yüz elli mildir. Trâbanîş'ten Harâş (Gerace?) ve Fârû (Torre Faro?)'ya kadar olan üçüncü (kuzey) kenar da iki yüz elli mildir. Burada sözümüzün sonuna gelmiş bulunuyoruz.

Dördüncü iklimin ikinci cüzünü geçelim -bunun için Allah'a hamdolsun- ve Allah dilerse, ikinci cüzün ardından üçüncü cüz gelir.”

SONUÇ

Sicilya Adası özelinde incelediğimiz kadarıyla dahi anlaşıldığı üzere *Nüzhetü'l-Müşâtâk*'ın metni, üslûp ve metod bakımından; İslâm dünyasında Fars asıllı Müslüman müellif İbn Hurdâzbih (ö. 300/912-3)'in öncülüğünü yaptığı Irak coğrafya ekolünün nüvesini oluşturan ve eski İran coğrafyacılığının tipik özelliklerini yansıtan *mesâlikü'l-memâlik* tarzında kaleme alınmıştır. Bilindiği üzere temelini Batlamyûs'un Arapça tercümesinden alan bu coğrafya tarzının esasını, çok geniş topraklara sahip devletin idarî bölgeleri arasındaki haberleşme ve sevkîyatın daha hızlı bir şekilde yürütülebilmesi amacıyla belirli ana güzergâhlar (rotalar) ile yolların tasnif ve tasviri oluşturmaktaydı. el-İdrîsî'nin metninde de beşerî coğrafyaya nisbetle yollar ve mesafelere çok daha fazla ağırlık verilmiş olduğu açıkça görülmektedir. Bununla beraber; yoğun bir biçimde kaydedilmiş bu yön ve uzaklık bilgilerinde yer yer bazı hatalarla karşılaşılması ya da adı zikredilen yerleşimlerden zamanla terk edilmiş veya geride iz bırakmadan ortadan kalkmış olanların bugün itibarıyla teşhis edilememeleri olağan karşılanmalıdır.

Yine metinde; eserin kaleme alındığı VI./XII. yüzyılda Sicilya'da yer alan ve adları kaydedilen mevkilere ait toponomik malzemenin, adadaki Müslüman döneminin hatıralarını sıklıkla muhafaza ettikleri ve hatta bu yer adlarından zamanla Latinize olmuş önemli bir kısmın, Arap fonetiğini büyük ölçüde korudukları anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, bu iki klasik dil arasında daha çok özel isimler üzerinden yoğun bir sözcük alışverişinin söz konusu olduğunu da rahatlıkla söyleyebiliriz. Nitekim günümüzdeki Sicilya lehçesi, Maltaca ile birlikte bu linguistik alışverişin canlı örneği olmayı sürdürmektedirler.

¹⁴⁴ "Küçük Cefalü".

¹⁴⁵ Metinde "الى صغفه". Burada muhtemelen bir yazım yanlışlığı söz konusu. Schiaparelli de aynı fikirdedir.

¹⁴⁶ "Köpek Burnu".

¹⁴⁷ "Son Burnu".

¹⁴⁸ "Ağ".

¹⁴⁹ "Solanto'nun Ton'u (Ton Balığı)". Her iki isim de bu sahil köyünün balıkçılıkla olan sıkı bağına işaret etmektedir.

¹⁵⁰ "Tavşan". Bugün İtalya'da tavşan ismiyle bilinen tek ada, Malta ile Tunus arasında yer alan ve idarî olarak Agrigento vilayetine bağlı Pelagie Takımadaları'ndan Isola dei Conigli (İta. "Tavşan Adaları")'dır. Tarife göre adanın güneydoğu ucunda yer alan Capo Passero ve Currenti adaları ise başka isimlerle zikredilmişlerdir. Dolayısıyla metinde أرنب (Erneb) olarak zikredilen ada veya yarımadanın tam olarak neresi olduğu belirsizdir.

el-İdrîsî'nin, kendinden önceki Müslüman coğrafyacıların birikimleri yanında muhtemelen Sicilya üzerine yabancı dillerde yazılmış ve günümüze ulaşmayan bazı eserlerden de yararlanmış olması; İbn Havkal ve İbn Cübeyr'den farklı olarak bu adada uzun yıllar ikamet etmiş, kitabını da burada kaleme almış olması gibi hususlar göz önüne alındığında; onun *Nüzhetü'l-Müştâkı*'ndaki metnin, gerek hacim gerekse zengin detay ve sayısal veriler açısından Sicilya coğrafyası üzerine bilgi veren en önemli ve en güvenilir kaynak olduğunu söylememiz mümkündür.

KAYNAKÇA

- Abbas, İhsan, *el-Arab fi-Sıkkiliye: Dirâse fî't-Târîh ve'l-Edeb, Dârü's-Sekâfe*, Beyrut 1975.
- Ahmad, Aziz, *A History of Islamic Sicily*, Edinburgh University Press, Edinburgh 1975.
- Ahmad, Sayyid Maqbul, "Al-İdrîsî", *Encyclopaedia of the History of Science, Technology and Medicine in Non-Western Cultures*, ed. Helaine Selin, c. 1, Springer Science & Business Media, Netherlands 2008 (2nd Edition), ss. 442-443.
- _____, "Cartography of al-Sharîf al-İdrîsî", *The History of Cartography, Volume Two Book One: Cartography in the Traditional Islamic and South Asian Societies*, ed. John Brian Harley - David Woodward, Chicago 1992, ss. 156-174.
- Amari, Michele, *Storia dei Musulmani di Sicilia*, c. 1, Le Monnier, Firenze 1854.
- _____, *Mektebetü'l-'Arabîyyeti's-Sıkkiliye* (İta. *Biblioteca Arabo-Sicula*), Lipsia 1857.
- _____, *Biblioteca Arabo-Sicula (Versione Italiana)*, c. 1, Torino-Roma 1880.
- Amari, Michele - Schiaparelli, Celestino, *L'Italia descritta nel «Libro del Re Ruggero» compilato da Edrisi*, Atti della Reale Accademia dei Lincei, 1876-1877, CCLXXIV (1876-77) Serie Seconda, Volume: 8, Roma 1883.
- Azimli, Mehmet, "Sicilya'daki İslâm Medeniyetinin Avrupa'ya Etkileri", *Marife*, 2009, c. 9, sayı:2, ss. 63-82.
- Belâzürî, Ebû'l-Hasan Ahmed b. Yahyâ, *Fütûhu'l-Büldân*, Neşreden: Ömer Enîs, Beyrut 1997.
- Birk, Joshua C., *Norman Kings of Sicily and the Rise of the Anti-Islamic Critique: Baptized Sultans*, Palgrave Macmillan, London 2016.
- Bramoulle, David, "La Sicile Dans la Mediterranee Fatimide (X^e-XIe siecle)", *Les dynamiques de l'islamisation en Méditerranée centrale et en Sicile: nouvelles propositions et découvertes récentes*, ed. Anniese Nef - Fabiola Ardizzone, Edipuglia 2014, ss. 25-36.
- Brett, Michael, *The Fatimid Empire*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2017.
- Cardarelli, François, *Encyclopaedia of Scientific Units, Weights and Measures: Their SI Equivalences and Origins*, Springer, London 2006.
- Catlos, Brian A., *Muslims of Medieval Latin Christendom c. 1050-1614*, Cambridge University Press, Cambridge 2015.
- Chiarelli, Leonard, *A History of Muslim Sicily*, Midsea Books, Malta 2011.
- Dalli, Charles, "Contriving Coexistence: Muslims and Christians in the Unmaking of Norman Sicily", *Routines of existence: time, life and after life in society and religion*, ed. E. Brambilla, Pisa 2009, ss. 30-43.
- Delgado, Jorge Lirola - Sanchez, E. Garcia, "[1466] Al-İdrîsî, Abû 'Abdallah", *Enciclopedia de la Cultura Andalus: Biblioteca de al-Andalus*, ed. Jorge Lirola Delgado, c. 6, Almeria 2009, ss. 371-380.
- Di Blasi, Salvatore Maria, *Opuscoli di Autori Siciliani*, Palermo 1764.
- Dolezalek, Isabelle, *Arabic Script on Christian Kings: Textile Inscriptions on Royal Garments from Norman Sicily*, De Gruyter, Berlin 2017.
- Dozy, Reinhart, *Supplement aux Dictionnaires Arabes*, 2 cilt, E. J. Brill, Leyde 1881.
- Ducene, Jean-Charles, "Al-İdrîsî, Abû 'Abdallah", *Encyclopaedia of Islam Three*, c. 2018-3, ed. Kate Fleet - Gudrun Kramer vdğr., Brill, Leiden 2018, ss. 91-99.
- Duchesne, Louis Marie O., *Le Liber Pontificalis*, c. 1, ed. Ernest Thorin, Bibliotheque des Ecoles Francaises d'Athenes et de Rome, Paris 1886.
- Faruqi, Yasmeen Mahnaz, "Contributions of Islamic Scholars to the Scientific Enterprise", *International Education Journal*, 2006, c. 7, sayı: 4, ss. 391-399.
- Feniello, Amedeo, *Sotto il Segno del Leone: Storia dell'Italia musulmana*, Editori Laterza, Roma-Bari 2011.
- Fermi, Ilias, *A Bibliography of Scholars in Medieval Islam: 150-1000 A.H (750-1600 A.D.)*, Abu Dhabi 1998, ss. 122-125.
- Granara, William, *Narrating Muslim Sicily: War and Peace in the Medieval Mediterranean World*, I. B. Tauris, London 2019.
- Gregorio, Rosario, *Rerum Arabicarum quae ad historiam Siculam spectant ampla collectio*, Panormi 1790.
- Halm, Heinz, *The Empire of the Mahdi: The Rise of the Fatimids*, çev. Michael Bonner, E. J. Brill, Leiden 1996.
- Hasan, Hasan İbrahim, *Târîhu'd-Devleti'l-Fâtîmiyye fî'l-Magrib ve Mısır ve Süriye ve Bilâdî'l-Arab*, Kahire 1981.
- Heyet, *İslam Medeniyeti Tarihi El Kitabı*, ed. Eyüp Baş, Grafik Yay., 2. baskı, Ankara 2020.
- Hinz, Walther, *Islamische Masse Masse und Gewichte umgerechnet ins metrische System*, Leiden 1955.
- Hitti, Philip Khuri, *History of the Arabs*, Palgrave Macmillan, Hampshire 2002.
- Hizmetli, Mustafa, "Sicilya Tarihinin Kaynakları: Bir Bibliyografya Denemesi", *İSTEM Dergisi*, 2011, c. 9, sayı: 17, ss. 99-122.
- Hottinger, Johann Heinrich, *Bibliothecarius Quadrupartitus*, Melchioris Stauffacheri, Tiguri 1664.
- İbnü'l-Esir, İzzüddîn, *el-Kâmil fî't-Târîh*, c. 6, tahk. Muhammed Yusuf er-Rakâk, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1987.
- İdrîsî, *La Premiere Geographie de l'Occident: Presentation, notes, index, chronologie et bibliographie par Henri Bresc et Anniese Nef*, GF Flammarion, Paris 1999.
- İdrîsî, Ebû Abdullah Muhammed eş-Şerîf, *Kitâbü Nüzhetü'l-Müştâk fî-İhtirâki'l-Âfâk*, c. 2, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, Kâhire 1422/2002.
- İsfahânî, İmâdüddîn Muhammed, *Harîdetü'l-Kasr ve Cerîdetü'l-Asr*, c. 17, thk. Âzertâş Âzermüş, 2. baskı, Tunis 1986.
- _____, *Harîdetü'l-Kasr ve Cerîdetü'l-Asr*, c. 14, nşr. Ahmed Emin vdğr., Kâhire 1426/2005.
- Jacka, Katherine Adelaide, *The Book of Roger and the Creation of the Norman State*, Sydney Üniversitesi Edebiyat ve Beşeri Bilimler Fakültesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sydney 2019.
- Jaubert, Pierre Amedee, *Geographie d'Edrisi*, Recueil de Voyages et de Mémoires publié de la Société de Géographie (VII vol.), Paris 1836-40.

- Johns, Jeremy, *Arabic Administration in Norman Sicily: The Royal Diwan*, Cambridge University Press, New York 2002.
- Lane, Edward William, *An Arabic-English Lexicon*, 8 cilt, Williams & Norgate, London-Edinburgh 1863-93.
- Lewis, Archibald Ross, *Naval Power and Trade in the Mediterranean A.D. 500-1100*, Princeton University Press, Princeton 1951.
- Mayera, Gustavo, "L'ascesa dei Fatimidi in Africa e la rivolta filoabbase della Sicilia", *Occhiali-Rivista sul Mediterraneo Islamico*, 2019, sayı: 4, ss. 4-13.
- Medeni, Ahmed Tevfik, *el-Müslimûn fi-Cezîretî Sıkkılıye ve Cenûbî İtalyâ, eş-Şeriketü'l-Vataniyye*, Cezayir 1968.
- Menocal, Maria Rosa, *The Arabic Role in Medieval Literary History: A Forgotten Heritage*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1990.
- Metcalfe, Alex, *The Muslims of Medieval Italy*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2009.
- _____, *Muslims and Christians in Norman Sicily: Arabic Speakers and the End of Islam*, Routledge, New York 2013.
- _____, "Messaging and Memory: Notes from Medieval İfrıqiya and Sicily", *Medieval Sicily, al-Andalus, and the Maghrib: Writing in Times of Turmoil*, ed. Nicola Carpentieri - Carol Symes, Arc Humanities Press, Leeds 2020, ss. 87-103.
- _____, "The Muslims of Sicily Under Christian Rule", *The Society of Norman Italy*, ed. Graham A. Loud - Alex Metcalfe, Brill, Leiden 2002, ss. 289-317.
- Mutçalı, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yay., İstanbul 2014.
- Nüveyrî, Ahmed b. Abdülvehhâb, *Nihâyetü'l-Ereb fi-Fünûni'l-Edeb*, c. 24, thk. Abdülmecid Terhîni, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2004.
- Oman, Giovanni, "Al-İdrîsî", *The Encyclopaedia of Islam 2nd Edition (EP)*, ed. Bernard Lewis vdğr., c. 3, E. J. Brill, London 1979, ss. 1032-1035.
- Özdemir, Mehmet, *Endülüs Müslümanları: Kültür ve Medeniyet*, TDV Yayınları, Ankara 2017.
- Özdemir, Mehmet, "Endülüs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* İstanbul 1995, c. 11, ss.211-225.
- Öztürk, Murat, *Fâtımîlerin Deniz Gücü ve Akdeniz Hâkimiyeti*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi SBE., İstanbul 2012.
- Poyraz, Mevlüt, *Sicilya Adası ve Güney İtalya'nın Müslümanlar Tarafından Fethi (31-296/652-909)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi SBE., Erzurum 2015.
- Rizzitano, Umberto, *Il Libro di Ruggero: tradotto e annotato (limitatamente all'Italia) da U. Rizzitano*, Flaccovio, Palermo 1966.
- _____, "Kalbids", *EP*, c. 4, ed. E. Van Donzel vdğr., E.J. Brill, Leiden 1997, ss. 496-497.
- Safedî, Salâhuddîn Halîl b. Aybeg, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, c. 8, thk. Muhammed Yûsuf Necm, Beyrut 1411/1991 (2. Baskı).
- _____, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, c. 14, nşr. Sven Dederer, Beyrut 1411/1991 (2. baskı).
- Santagati, Luigi, *La Sicilia di Al-İdrisi ne «Il libro di Ruggero»*, S. Sciascia, Caltanissetta 2010.
- Sezgin, Fuat, *Geschichte des Arabischen Schrifttums (GAS): Mathematische Geographie und Kartographie im Islam und ihr Fortleben im Abendland*, c. 13, Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften an der Johann Wolfgang Goethe-Universität, Frankfurt am Main 2007.
- Skyllitzes, John, *A Synopsis of Byzantine History*, çev. John Wortley, Cambridge University Press, Cambridge 2011.
- Şahin, Seyhun, *Sicilya'da Normanlar ve Müslümanlar*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2016.
- Şakiroğlu, Mahmut H., "Sicilya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2009, c. 37, ss. 138-139.
- Şeşen, Ramazan, "İdrîsî, Şerîf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2000, c. 21, ss.493-495.
- Takayama, Hiroshi, "The Fatimid and Kalbite Governors in Sicily 909-1044", *地中海論集 (Mediterranean World)*, sayı: 13, The Mediterranean Studies Group Hitotsubashi University, Tokyo 1992, ss. 21-30.
- _____, "The Financial and Administrative Organization of the Norman Kingdom of Sicily", *Viator: Medieval and Renaissance Studies*, c. 16, University of California Press, Berkeley 1985, ss. 129-157.
- _____, "The Great Administrative Officials of the Norman Kingdom of Sicily", *Papers of the British School at Rome*, C. 58, Rome 1990, ss. 317-335.
- _____, "The Administrative Organization of the Norman Kingdom of Sicily", *Mezzogiorno: Atti dei Convegni di Federico II*, Edizioni De Luca, Roma 1999, ss. 61-78.
- _____, "Amiratus in the Norman Kingdom of Sicily: A Leading Office of Arabic Origin in the Royal Administration", *Forschungen zur Reichs-, Papst- und Landesgeschichte*, Herausgegeben von Karl Borhardt - E. Bunz, Teil 1, Stuttgart 1998, ss. 133-144.
- Theophanis, *Chronographia*, c. 1, ed. Carolus de Boor, Lipsiae 1883.
- Theophanes, *The Chronicle of Theophanes*, çev. Harry Turtledove, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1982.
- _____, *The Chronicle of Theophanes Confessor: Byzantine and Near Eastern History AD 284-813*, çev. Cyril Mango-Roger Scott, Clarendon Press, Oxford 1997.
- Theotokis, Georgios, "The Norman Invasion of Sicily, 1061-1072: Numbers and Military Tactics", *War in History*, 2010, c. 17, sayı: 4, ss. 381-402.
- Traini, Renato vdğr., "Sikiliya", *EP*, c. 9, ed. Clifford Edmund Bosworth vdğr., E. J. Brill, Leiden 1997, ss. 582-591.
- Watt, W. Montgomery, *İslam'ın Ortaçağ Avrupası Üzerindeki Etkisi*, çev. Ümit Hüsrev Yolsal, Bilgesu Yayıncılık, Ankara 2013.
- Yıldız, Yusuf, "15. Yüzyıla Kadar Sicilya ve İtalya'da Müslümanlar", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2017, sayı: 40, ss. 67-88.
- Zehebî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed, *Târihü'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'âm*, c.21, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, Dârü'l-Kitâbü'l-Arabî, Beyrut 1991.
- Almaany Online Sözlük,
<https://www.almaany.com/tr/dict/ar-tr>
(09.01.2021)
- The Arabic Lexicon,
<http://arabiclexicon.hawramani.com/>
(09.01.2021)